

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Media en democratisering in Zuidelijk Afrika

Bos, B.; Kessel, W.M.J. van

Citation

Bos, B., & Kessel, W. M. J. van. (1997). *Media en democratisering in Zuidelijk Afrika*. Amsterdam: Nederlands Instituut voor Zuidelijk Afrika. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4700>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4700>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

**Media en Democratisering
in Zuidelijk Afrika**

Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika
NiZa cahier no 2, 1997

NIZA - CAHIERS

Democratisering in Afrika: de rol van de media

Vanaf 1989 sloeg een golf van verandering door Afrika, die aanvankelijk werd begroet als de tweede Uhuru, de tweede bevrijding. De eerste Uhuru – Swahili voor ‘vrijheid’ – begon in 1956 met de onafhankelijkheid van Ghana en trok binnen tien jaar door het grootste deel van Afrika. Alleen in zuidelijk Afrika boden blanke kolonisten in Rhodesië en de Portugese kolonies en het apartheidsbewind in Zuid-Afrika nog weerstand. De tweede vrijheidsgolf had zijn oorsprong ook in West-Afrika. Vrije verkiezingen gevolgd door een vreedzame machtswisseling op de Kaapverdische eilanden en in Benin leken een nieuwe fase van democratie in te luiden. Autoritaire éénpartij-staten kwamen onder toenemende druk om hun grondwet te democratiseren en meerpartijenverkiezingen toe te staan. Tijdens constitutionele conferenties overlegden vertegenwoordigers van maatschappelijke en politieke organisaties niet alleen over de formulering van een nieuwe grondwet: ze riepen ook de machthebbers ter verantwoording. De politieke liberalisering schiep ruimte voor de opbloei van de ‘civil society’, autonome maatschappelijke organisaties zoals vakbonden, kerken, vrouwenorganisaties en onafhankelijke media. In Benin gaf de weggestemde president Mathieu Kérékou zelfs de journalisten de schuld van zijn verkiezingsnederlaag.

Met enkele jaren vertraging bereikte de democratisering golf de landen van zuidelijk Afrika. In Zambia en Malawi moesten de oude machthebbers na een stembusnederlaag het veld ruimen. Namibië verwierf de langverwachte onafhankelijkheid en schaarde zich met een model-grondwet en een democratisch gekozen regering in het kamp van jonge democratieën. In Mozambique kwam een einde aan de lange burgeroorlog. FRELIMO, de voormalige eenheidspartij, bleef na democratische verkiezingen aan de macht maar laat nu meer ruimte voor de ‘civil society’, waaronder een pluriforme pers. Begin 1997 liep het vredesproces in het veel rijkere Angola na vele ontsporingen uiteindelijk uit op een wankel vredesakkoord. Democratie lijkt echter niet in zicht: de onderhandelingen in Angola gaan over de verdeling van de buit (olie en diamanten) tussen de ex-strijdende partijen, niet over de zeggenschap van de burger in het landsbestuur. Een onbetwist hoogtepunt was het democratiseringsproces in Zuid-Afrika: afschaffing van de apartheidswetten en de eerste vrije verkiezingen met algemeen kiesrecht maakten een eind aan Zuid-Afrika's isolement in Afrika.

Deze ‘tweede Uhuru’ werd veroorzaakt door een combinatie van factoren. De val van de Berlijnse muur en van de Oosteuropese dictators had duidelijk een voorbeeldfunctie voor Afrika. Het bleek mogelijk om dictaturen ten val te brengen met een grote volksbeweging, zonder burgeroorlog of staatsgreep. De eens zo

gevreesde dictator bleek een reus op lemen voeten. Het einde van de Koude Oorlog veranderde de plaats van Afrika in het internationaal machtsevenwicht. De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten waren niet langer geneigd tot interventie of militaire steun om hun bondgenoten in het zadel te houden. Westerse donoren veranderden de spelregels. Vroeger golden stabiliteit en loyaliteit als belangrijke criteria voor hulpverlening, nu werden nieuwe voorwaarden geformuleerd zoals een transparant bestuur met een verantwoordingsplicht naar enerzijds de donoren en anderzijds de burgers. In een aantal gevallen eisten donorlanden expliciet het houden van meerpartijen-verkiezingen als voorwaarde voor voortzetting van hun hulp. Niet in de laatste plaats werd het democratiseringsproces in gang gezet door interne factoren: de crisis van de Afrikaanse staat.

De post-koloniale staat, zowel van linkse als van rechtse signatuur, is gebouwd op een stelsel van patroon-cliënt relaties. De staat lijkt op een pyramide met het staatshoofd als de super-patroon. Op de verschillende niveaus consolideren de bestuurders hun macht door cliënten aan zich te binden. Banen, studiebeurzen, promoties, benoemingen, handelslicenties, in- en uitvoervergunningen, buitenlandse valuta: alles is afhankelijk van de juiste connecties. Dat geldt ook voor benoemingen op sleutelposities bij radio en televisie, het staatspersbureau en andere overheidsmedia. Soms heeft de regering via dit vertakte netwerk ook invloed op benoemingen bij media met particuliere eigenaren. De Afrikaanse politiek werd tot een alles-of-niets spel. Wie de staatsmacht verovert, controleert daarmee het hele netwerk van patroon-cliënt relaties. Ook in landen waar de oppositie nooit wettelijk is verboden, zoals in Zimbabwe, kwijnen oppositiepartijen weg. Ze hebben hun aanhang immers niets te bieden. Alleen via het netwerk van de regeringspartij kunnen zaken worden gedaan.

Dit systeem kwam in de jaren '80 knersend tot stilstand: als gevolg van de economische crisis ontbrak het aan smeerolie om de motor van de patronagestaat draaiend te houden. Schoolverlaters vonden niet langer vanzelfsprekend werk in het overheidsapparaat. Ambtenarensalarissen stagneerden of werden in het geheel niet meer uitbetaald. De democratiseringsgolf is óók een generatiestrijd: de jongere generatie eist de plaatsen op die worden bezet door de Uhuru-generatie.

De aanvankelijke euforie over de tweede vrijheidsgolf is al weer weg geëbd. De nieuwe machthebbers treden soms even autoritair op als hun voorgangers. Niet alle oude machthebbers zijn weggevaagd. Sommigen maakten zich al snel de nieuwe spelregels eigen. Ze organiseerden meerpartijen-verkiezingen om hun donoren tevreden te stellen, maar hielden daarbij zelf de regie strak in handen. In Kenya, Tanzania, Kameroen, Ghana, Senegal, Gambia en Ivoorkust wisten de zittende machthebbers het spel naar hun eigen hand te zetten. In veel landen heeft niet alleen de regeringspartij zichzelf in diskrediet gebracht door corruptie en

wanbestuur. De politiek als zodanig is in diskrediet: de burgers keren zich af van hun staat. Het woord 'democratisering' raakt al weer uit de mode en wordt vervangen door het neutrale 'transitieprocessen'. Dat roept uiteraard de nodige vragen op: een transitie naar wat?

Toch is er de afgelopen tien jaar wel degelijk winst geboekt. In de meeste landen heerst meer openheid en verscheidenheid dan in de vroegere éénpartijstaat. Onafhankelijke media hebben in dat proces een belangrijke rol gespeeld. De nieuwe vrijheid ging onvermijdelijk gepaard met wildgroei. Tientallen kranten en tijdschriften bleek slechts een kort leven beschoren. In de opwindende over de nieuwe vrijheid werd vaak voorbijgegaan aan de economische levensvatbaarheid. Maar het enthousiasme waarmee journalisten nieuwe bladen lanceerden en de gretigheid waarmee lezers de kranten verslonden geven wel aan dat hier sprake was van een lang onderdrukte behoefte aan informatie en discussie.

De rol van de media: van schoothond tot waakhond

Na hun onafhankelijkheid gaven de Afrikaanse staten hoge voorrang aan het proces van natievorming. Om de onafhankelijkheid te consolideren, etnische tegenstellingen te overbruggen en de onderontwikkeling te overwinnen, dienden alle inspanningen gericht te worden op nationale eenheid en economische ontwikkeling. Een meerpartijen-stelsel zou slechts verdeeldheid veroorzaken en afleiden van de noodzaak tot ontwikkeling. Politiek pluralisme en persvrijheid was een luxe die jonge landen zich niet konden veroorloven. Onder het motto 'eerst brood, dan vrijheid' werd oppositie verboden en gecriminaliseerd, onafhankelijke media tot zwijgen gebracht en de informatievoorziening onder overheidscontrole gesteld. Formeel stonden de media in dienst van het algemeen belang, in feite werden ze tot spreekbuis en loftrumpet van de machthebbers. Het resultaat is bekend: in de meeste gevallen bracht dit model geen brood én geen vrijheid.

Onafhankelijke media vervullen een essentiële rol in een democratie. Zonder een goede en veelzijdige informatievoorziening kunnen de burgers niet participeren in democratische besluitvorming. Als mensen niet op de hoogte zijn van hun rechten, kunnen ze er ook geen gebruik van maken. Berichtgeving, commentaren en analyse in de media dragen bij tot de politieke meningsvorming. Media zijn de waakhonden van de democratie: ze dienen misstanden aan het licht te brengen. Daarbij behoren de schijnwerpers niet alleen gericht te staan op de staat. Niet alleen corrupte en onbekwame bestuurders, ook milieuvervuilende of prijsopdrijvende bedrijven en graaiende NGO's verdienen kritische aandacht. Dat wil niet zeggen dat de media zich uitsluitend moeten richten op misstanden. De burgers zijn evenzeer gebaat bij berichtgeving over en analyse van positieve ontwikkelingen.

En natuurlijk gaat het niet alleen om politiek. Media hebben ook een educatieve functie en een amusementsfunctie. Slechts weinig kranten en tijdschriften hebben zich hals over kop in de politiek gestort. Vaak begint de politieke berichtgeving als een nevenprodukt in bladen die in eerste instantie schrijven over onschuldiger zaken als sport of business. Soms ontwikkelt een kerkelijk blad zich tot hoeder van de burgerrechten, zoals het katholieke tijdschrift *Moto* in Zimbabwe. In Namibië combineerde de *Windhoek Observer* pin-ups op de voorpagina met berichtgeving over excessen van het Zuidafrikaanse leger tegen SWAPO-strijders of -sympathisanten. Het doel is tweeledig: een niet-politiek blad ontsnapt eerder aan de wraakzucht van de machthebbers en sport en entertainment trekken nu eenmaal meer lezers dan politieke analyses.

Grenzen aan de persvrijheid

Zowel de staat als de markt kunnen de media hinderen in de vervulling van hun taak. Daarbij verkeert de pers in een andere positie dan omroepen. In de ether is overheidsregulering onvermijdelijk: gezien de schaarste aan frequenties is het de overheid, of een van overheidswege in het leven geroepen instantie, die de toewijzing van zendvergunningen regelt. Voor de gedrukte media is zo'n vergunningenstelsel niet alleen onnodig maar ook onwenselijk.

Uit de koloniale tijd erfd de meeste landen vormen van preventieve (vóór publikatie) en repressieve (na publikatie) censuur en andere beperkende wetten, met name tegen opruiing en smaad. Na de onafhankelijkheid werden deze wetten doorgaans niet afgeschaft maar aangescherpt en uitgebreid. Menige grondwet erkent weliswaar het recht op vrijheid van meningsuiting, maar grondwettelijke bepalingen zijn alleen effectief in landen met een onafhankelijke rechterlijke macht.

Preventieve beperkingen kunnen bestaan uit een vergunningenstelsel voor publikaties of voor journalisten, gecompliceerde registratieprocedures, de verplichting tot het deponeren van een borgsom, censuur voorafgaand aan publikatie, beslaglegging op bladen of apparatuur en het verbieden van een publikatie. In sommige Afrikaanse landen zijn kranten verplicht om een exemplaar van elke editie vóór publikatie voor te leggen aan de bevoegde autoriteiten. Tot 1994 spande Malawi de kroon op het vlak van preventieve censuur: hier moest elke publikatie ter goedkeuring worden voorgelegd aan de censuur-raad.

Niet alleen de wetgeving, ook het politieke klimaat is bepalend voor de mate van persvrijheid. Zelf-censuur is vaak effectiever dan officiële censuur. Uit vrees voor de verwachte gevolgen van afwijkend gedrag proberen de journalisten zich in te leven in de wensen van de machthebbers. Ze spelen op veilig. Het gevolg is een grijze stroom van redevoeringen, staatsbezoeken en record-oogsten. Niet zel-

den is het conformisme van de journalisten groter dan de machthebbers verlangen. Ook binnen de krant of de omroep werkt het mechanisme van de zelfcensuur. Jonge journalisten, vers van de opleiding, proberen hun beroep naar behoren uit te oefenen, maar worden niet zelden tot de orde geroepen door hun chefs, die problemen willen vermijden. Zo worden nieuwe recruten op de redactie gesocialiseerd in de overlevingsstrategie: bij twijfel schrapt men liever zelf dan het ingrijpen van de eindredacteur af af te wachten. En na verloop van tijd gaat de journalist ook niet meer op onderzoek. Het heeft geen zin informatie te verzamelen die toch niet gepubliceerd zal worden. De banen zijn schaars, er zijn weinig alternatieven en het vak van journalist heeft weinig aanzien: allemaal factoren die de gebrekkig opgeleide journalist des te onzekerder maken in de uitoefening van zijn vak.

Censuur achteraf kan bestaan uit strafrechtelijke vervolging en/of opsluiting van journalisten. Daarbij kan de staat terugvallen op de oude koloniale wetten tegen opruiing en ondermijnende activiteit. Maar in veel landen is vooral sprake van een sterke groei van het aantal aanklachten wegens smaad of laster. In Europa hanteert de rechter doorgaans het principe dat mensen in publieke functies vanzelf meer in de schijnwerpers van de media staan en dus meer kritiek moeten verwachten dan de doorsnee burger. In Afrika daarentegen voorziet de wetgeving vaak in extra bescherming voor het staatshoofd en andere hoge functionarissen. Wie de goede naam van de president bezoedelt, maakt zich schuldig aan een misdrijf, ook al kan hij aantonen dat zijn beschuldiging op waarheid berust, zo bepaalt de perswet van Mozambique (1991). Processen wegens smaad zijn een probaat middel om media het zwijgen op te leggen. Doorgaans worden forse bedragen aan schadevergoeding geëist en ook de proceskosten zelf kunnen behoorlijk oplopen. Dat bedreigt het voortbestaan van de krant; zo is menig schandaal voortijdig in de prullebak verdwenen.

Daarnaast bedienen sommige dictaturen zich van buitenwettelijke middelen om hun critici het zwijgen op te leggen. Bombrieven en 'auto-ongelukken' behoren tot het bekende repertoire. Het is overigens niet alleen de vrees voor de overheid die de Afrikaanse journalist tot zelfcensuur brengt. De angst voor knokploegen van de oppositie kan hetzelfde effect hebben. In de Zuidafrikaanse townships van de jaren '80 bestond weinig begrip voor een onafhankelijke pers. In die gepolariseerde situatie was de druk om partij te kiezen buitengewoon sterk. De keuze was eenvoudig: wie niet onvoorwaardelijk aan de kant van het verzet staat, moet wel tot het kamp van de apartheid behoren. Met name zwarte journalisten, zelf woonachtig in de townships, werkten onder zware druk. De verhalen over Winnie Mandela's knokploeg, opererend onder het mom van een voetbalteam, circuleerden al geruime tijd voordat ze in druk verschenen.

Minder zichtbaar maar even effectief is het gebruik van economische druk-

middelen om conformisme af te dwingen. Ook al is de persvrijheid verankerd in de grondwet, als de staat eigenaar is van de enige drukpers zijn er geen materiële mogelijkheden om van die vrijheid gebruik te maken. Controle over de invoer en toewijzing van krantenpapier is een ander beproefd middel om de staatsmedia te bevoordelen en dwarsliggers af te straffen. Staatscontrole over de toewijzing van buitenlandse valuta kan worden gebruikt om de invoer van een drukpers, computers, studio-apparatuur of desktop publishing apparatuur onmogelijk te maken. Ook het advertentiebeleid kan een krachtig pressiemiddel zijn: de overheid en semi-staatsbedrijven zijn doorgaans grote adverteerders.

Maar de economische liberalisering heeft de staat een aantal van deze controlemogelijkheden ontnomen. Waar de munteenheid vrij inwisselbaar wordt, verdwijnt de deviezencontrole. Liberalisering van in- en uitvoer stelt kranten in de gelegenheid zelf hun papier in te kopen. Het effect van het samengaan van politieke liberalisering en economische liberalisering is niet eenduidig. Soms is privatisering een schijnvertoning, net als sommige meerpartijenverkiezingen. Waar de heersende elite de voormalige staatsbedrijven verdeelt over vrienden en familie, is nauwelijks sprake van het opengooien van economische competitie.

Over het algemeen hebben de media wel geprofiteerd van de grotere economische vrijheid. Maar het koopkracht-effect van de Structurele Aanpassingsprogramma's (SAP's) kan nadelig uitwerken op de oplage van kranten en tijdschriften. Eén beoogd effect van SAP's is een inkomens-herverdeling tussen stad en platteland. Om de produktie van voedsel- en handelsgewassen te stimuleren, moeten de boeren hogere prijzen krijgen voor hun produkten. Daarentegen worden de onbetaalbaar geworden overheidssubsidies op basisvoedsel zoals graan of mais afgeschaft: de stadsbewoner betaalt voortaan de marktprijs voor zijn dagelijks voedselpakket. De koopkracht van de stedelijke bevolking gaat – in ieder geval tijdelijk – achteruit. Minder mensen kunnen zich de uitgaven voor een krant of tijdschrift veroorloven: de oplagen stagneren of lopen terug. Overigens zijn de effecten van de wereldmarkt waarschijnlijk ingrijpender dan verschuivingen op de binnenlandse markt. De spectaculaire stijging van de prijs van krantenpapier op de wereldmarkt in de afgelopen twee jaar was een grotere klap voor menige krant dan de binnenlandse recessie. Papier is de grootste kostenpost voor bladen in Afrika.

Hieruit blijkt dat de media niet alleen te maken hebben met interventies van de staat, maar ook met de beperkingen van de markt. Mensen die onder het bestaansminimum leven, kunnen meestal geen krant kopen, en ook geen batterijen voor de transistor-radio. Al zijn er genoeg gevallen bekend van luisteraars die op voedsel bezuinigen om toch batterijen te kunnen kopen. Maar abonnementen en losse verkoop levert op zijn best eenderde van de inkomsten van krant of tijdschrift. Voor zeker tweederde van hun inkomsten zijn kranten afhankelijk van

adverteerders, en dat loopt vaak op tot bijna 100% van de inkomsten. En adverteerders zijn alleen geïnteresseerd in een koopkrachtig publiek.

Dus rijst de vraag: voor wie zijn die media er? Waar is hun publiek? Krantenlezers wonen hoofdzakelijk in de steden. Ze zijn relatief goed opgeleid en kunnen zich de regelmatige aanschaf van kranten en tijdschriften veroorloven. Ze behoren tot de maatschappelijke bovenlaag. Het platteland is slecht bedeed met kranten. De pers richt zich overwegend tot een stedelijke elite. Analfabeten hebben uiteraard geen toegang tot kranten en tijdschriften, maar ook het taalgebruik in zowel pers als omroep kan bijdragen tot uitsluiting van een groot publiek. De meeste media bedienen zich van de koloniale taal: Engels, Frans of Portugees. Die taal bleef meestal na de onafhankelijkheid de officiële landstaal. In Oost-Afrika verschijnt een aantal kranten in het Swahili, een omgangstaal die in grote delen van Oost- en Centraal Afrika wordt gesproken. Maar elders zijn publikaties in Afrikaanse talen eerder uitzondering dan regel. Een belangrijke uitzondering vormen de bladen die voortkomen uit missie of zending en die veelal van begin af aan in de lokale taal zijn verschenen.

Het gebruik van een vreemde taal versterkt de kloof in de Afrikaanse samenleving tussen de westers opgeleide elite en de meerderheid van de bevolking. Anderzijds is het niet economisch rendabel om kranten te produceren voor betrekkelijk kleine taalgroepen met een beperkt lezerspubliek. Soms wordt ook uit overwegingen van natievorming vastgehouden aan het gebruik van een eenheidstaal. Media in de eigen taal zouden separatistische gevoelens kunnen aanwakkeren bij bevolkingsgroepen die grieven koesteren tegen het machtscentrum in de hoofdstad. Het gebruik van een verscheidenheid aan talen is uiteraard gemakkelijker voor radio en televisie, maar ook daar kan programmering in verschillende talen de kosten flink opdrijven.

Markt en media

Hebben alleen koopkrachtige burgers recht op informatie? Richtten de media zich op de burger of op de consument? In de huidige discussie ligt het accent nogal eenzijdig op de relatie tussen staat en media. De implicatie is dat de persvrijheid geregeld is als de grondwet de fundamentele rechten en vrijheden garandeert en de overheidscontrole op de media wordt beëindigd door privatisering. Verandering van eigendomsverhoudingen kan inderdaad bijdragen tot grotere vrijheid en pluriformiteit. Maar de vrije markt is niet noodzakelijk een goede hoeder van de persvrijheid. In de westerse wereld leveren vergaande processen van persconcentratie en monopolievorming voorbeelden van een bedreiging van de pluriformiteit in een vrije markteconomie. Verscheidene landen, waaronder Nederland en Zweden, hebben dan ook vormen van (tijdelijke) subsidie ingevoerd om de ver-

scheidenheid in het medialandschap te handhaven. De publieke omroep fungeert bij de gratie van overheidsgelden, of – via kijk- en luistergelden – van gemeenschapsgelden. Hier worden constructies bedacht om rechtstreekse overheidsinvloed op de inhoud van de uitzendingen zoveel mogelijk te weren.

De eigendomsverhoudingen in Afrikaanse landen vertonen een gevarieerd patroon. Media kunnen in handen zijn van de staat, multinationals, lokale ondernemers, maatschappelijke organisaties (vakbonden, politieke partijen, vrouwenorganisaties, kerken) of trusts met een ideële doelstelling. Particulier eigendom is geen garantie voor redactionele onafhankelijkheid. Tot lang na de onafhankelijkheid bleven het dagblad *The Standard* in Tanzania en *The Times of Zambia* in handen van de Britse multinational Lonrho, maar de regeringen van Tanzania en Zambia hielden toezicht op de redactionele koers. Na de onafhankelijkheid van Zimbabwe bood Lonrho aan hier een nieuw dagblad op te richten dat ter beschikking van de regering-Mugabe zou worden gesteld. Lokale ondernemers bevinden zich vaak in een zeer kwetsbare positie: de staat is doorgaans de grootste adverteerder en de grootste opdrachtgever. Het Zimbabwaanse kabinet besprak enkele jaren geleden de mogelijkheid om onafhankelijke media in het gareel te brengen met een advertentie-boycot. Ideële organisaties hebben vaak de grootste moeite het hoofd boven water te houden en lijden niet zelden onder een gebrek aan management- en marketing-expertise.

In de zwak ontwikkelde economieën van de meeste Afrikaanse landen is slechts een beperkte markt voor commerciële media. De oplossing voor het eigendomsprobleem moet dan ook niet worden gezocht in de keuze tussen óf staats-eigendom óf particulier bezit: beide kunnen naast elkaar bestaan, zolang oneigenlijke concurrentie door de overheidsmedia niet het bestaan van de particuliere pers ondermijnt. En er moeten waarborgen worden ingebouwd om te voorkomen dat staatseigendom neerkomt op controle door de regeringspartij. Monopolies dragen nooit bij tot pluriformiteit en onafhankelijkheid. Het staatsmonopolie op de omroep is in sommige landen – Zuid-Afrika, Mozambique, Namibië – weliswaar afgeschaft, maar wordt in andere landen – Zimbabwe, Botswana, Malawi – angstvallig gehandhaafd.

Zuid-Afrika experimenteert sinds kort met een interessante vorm van gemeenschapscontrole over lokale radiostations. Community radio geeft niet alleen het beheer over het station in handen van lokale gemeenschapsorganisaties, maar moet idealiter ook een tweerichtingsverkeer mogelijk maken. Hier betekent democratisering onder meer dat de zeggenschap niet berust bij de beroepskaste van de professionals, maar dat gewone burgers ook hun zegje kunnen doen.

Schoothond, waakhond, of straathond

De nieuw verworven vrijheid gaat gepaard met de nodige ontsporingen. Elementaire journalistieke beginselen als het toepassen van hoor en wederhoor, het controleren van de feiten, het respecteren van de privacy en het kritisch gebruik van bronnen worden vaak met voeten getreden. De waakhond gedraagt zich niet zelden als een straathond.

'Hebt u met deze vrouw geslapen?', kopte The Voice in Botswana bij de foto van een vrouw die aan Aids was overleden. Het televisiejournaal in Zimbabwe bracht uitvoerig een 4-jarig slachtoffer van verkrachting in beeld. Dagbladen in Malawi gaan zich te buiten aan een potje ongeremd moddergooien naar politieke tegenstanders. Ook in andere landen stort een deel van de pers zich halsoverkop in het partijgewoel, zonder zich te bekommeren om de basisprincipes van faire verslaggeving.

De Afrikaanse journalistiek kampt niet alleen met een autoritair verleden, maar ook met gebrekkige professionaliteit. Journalistenopleidingen zijn niet aanwezig of te academisch van aard, met meer aandacht voor communicatiewetenschappen dan voor het journalistieke ambacht. 'Training on the job' komt vaak in de plaats van een meer formele opleiding. Maar ook de oude garde in de redactielokalen heeft behoefte aan bijspijker-cursussen. Journalist is een slecht betaald beroep met weinig aanzien. Het ontbreekt aan een carrière-perspectief. De meest getalenteerde journalisten zijn vaak snel verdwenen naar beter betaalde banen. Betere opleidingen, hogere lonen en een betere maatschappelijke positie zijn noodzakelijk om het peil van de journalistiek te verbeteren. Dat besef is juist onder Afrikaanse journalisten ook volop aanwezig.

Journalistenorganisaties in verscheidene landen ontplooiën initiatieven om nieuwe opleidingen op te richten. Ze organiseren discussies over de ethiek van de journalistiek en bespreken de voors en tegens van gedragscodes, klachtenprocedures, mediaraden of een ombudsman, in te stellen door de eigen beroepsgroep. Vrijwillige zelf-regulering kan overheidsingrijpen en wetgeving voorkomen. Professionalisering en meer verantwoordelijkheidsbesef zijn ook nodig als de media serieus genomen willen worden als waakhond van de democratie. In zuidelijk Afrika zijn al belangrijke initiatieven gaande ter ondersteuning van een vrije, onafhankelijke pers. In het Media Institute of Southern Africa (MISA) werken media, journalisten en journalistenorganisaties samen aan de verdediging van de persvrijheid, de verbetering van de journalistieke kwaliteit en aan een nieuw financieringsmodel dat de economische levensvatbaarheid van de onafhankelijke pers moet bevorderen.

Angola

Vergeleken met de rest van zuidelijk Afrika is het medialandschap van Angola buitengewoon schraal. Dat is niet verwonderlijk na meer dan 35 jaar oorlog. De Angolese bevolking heeft een zware tol betaald: honderdduizenden doden, een enorme vluchtelingenstroom, een totaal verwoeste infrastructuur en een ingestorte landbouwproductie. In termen van BNP per hoofd is Angola tussen 1990 en 1995 gedaald van de 58ste naar de 161ste positie op de wereldranglijst. De hevigste fase in de oorlog volgde op de verkiezingen van 1992, waarin de regerende MPLA een meerderheid behaalde. De rivalen van Jonas Savimbi's UNITA konden hun nederlaag niet verkroppen en namen de wapens weer op. Onder grote internationale druk hervatten de strijdende partijen in 1994 de vredesonderhandelingen, die uiteindelijk in april 1997 uitliepen op de moeizame vorming van een regering van nationale eenheid.

Als gevolg van de oorlog is de civiele maatschappij in Angola zwak: vakbonden, mensenrechten-organisaties, autonome vrouwenorganisaties en onafhankelijke media staan nog in de kinderschoenen. Net als onder Portugees koloniaal bestuur worden de media gebruikt als propaganda-instrument.

Persvrijheid

In de Angolese grondwet is vrijheid van meningsuiting en persvrijheid vastgelegd. In werkelijkheid zijn de meeste journalisten partijgebonden. De weinige journalisten die naar een onafhankelijke opstelling streven staan in de vuurlinie tussen de strijdende partijen. Sinds de ondertekening van het vredesakkoord van Lusaka in 1994 zijn tenminste 16 journalisten gedood of vermist.

De belangrijkste media staan onder controle van de MPLA-regering. Loyaliteit wordt beloond, niet door een hoger salaris, maar door het aanbieden van auto's en reises naar het buitenland. Redacteurs van de officiële media worden voor elke week van 'correcte' berichtgeving beloond met een fles whisky of een krat bier. Journalisten die de verkiezingscampagne van president Dos Santos in 1992 goed in beeld hadden gebracht, kregen zelfs een auto. Onafhankelijke stemmen worden tot zwijgen gebracht.

Zo werd José Mutambi, journalist bij de staatsomroep, in 1995 gearresteerd nadat hij had bericht over anti-regeringsdemonstraties. In november 1995 werd Mario Paiva, freelance journalist voor Reuters en het Zuidafrikaanse Channel Africa, tot twee maal toe bedreigd met de dood door een agent van de inlichtingendienst. Als Paiva door zou gaan met het schrijven van kritische artikelen over

de geheime dienst, zou hij voor zijn leven moeten vrezen. In juni 1996 werd het discussieprogramma "Opiniao" van Televisao Popular door de regering stopgezet na een onthulling van de minister van landbouw, Isaac dos Anjos, die beschreef hoe hij een lening van drie miljoen dollar bij de bank had genomen om te investeren in zijn privé zaken. Hij rechtvaardigde zijn handelwijze met de stelling dat de andere ministers geen banklening nodig hebben omdat ze al rijk genoeg zijn.

De grootste schok werd veroorzaakt door de moord op de vooraanstaande journalist Ricardo de Mello in januari 1995 in Luanda. De Mello was directeur van Imparcial Fax, een dagelijkse semi-onafhankelijke nieuwsbrief die via de fax wordt verspreid om zodoende het regeringstoezicht te omzeilen. Binnen een jaar verwierf Imparcial Fax gezag en begon steeds vaker taboe onderwerpen aan te snijden, zoals de verdeeldheid binnen de MPLA over de onderhandelingsstrategie tegenover UNITA, en de corruptie binnen de regering en het leger. Net voor zijn dood werkte De Mello aan een verhaal over een mogelijke politieke-militaire coup die zou worden beraamd tegen president Dos Santos. Twee MPLA-functionarissen waarschuwden De Mello meerdere keren dat hij in gevaar was en verzochten hem zijn controversiële verhalen voorlopig achterwege te laten. Zelfs na de dood van De Mello werden zijn collega's en zijn vrouw nog bedreigd. Imparcial Fax heeft de uitgave in Angola nu gestaakt. Een groot deel van de redactie verblijft in Portugal.

Ook UNITA is niet gediend van kritische journalisten. In het UNITA-bolwerk Huambo werd David Bernardino, arts en redacteur van het politiek-cultureel weekblad Jango, in 1992 door onbekenden doodgeschoten. Volgens een rapport van Human Rights Watch staat UNITA de pers nog minder vrijheid toe dan de MPLA: alle informatie wordt gecensureerd, bezoeken van buitenlandse correspondenten worden strikt gecontroleerd en UNITA is verantwoordelijk voor een aantal moordaanslagen op journalisten.

Actie ter ondersteuning van de persvrijheid wordt ondernomen door de onafhankelijke journalistenbond Sindicatos dos Jornalistas, die zich tijdens de politieke dooi voor de verkiezingen van 1992 afscheidde van de officiële vakbond Uniaodos Jornalistas Angolanos. Het nieuwsbulletin Jornalismo Hoje signaleert gevallen van censuur. Maar vanwege de lage lonen en de gebrekkige arbeidsomstandigheden hebben veel bekwame journalisten hun vak verruild voor een baan bij buitenlandse NGO's of particuliere ondernemingen.

De pers

Kranten en tijdschriften circuleren slechts in enkele steden en worden alleen gelezen door de geschoolde elite. Alleen de radio heeft min of meer een nationaal bereik. De media in Angola kunnen verdeeld worden in drie groepen: de media

van de MPLA-regering, de media van UNITA en de semi-onafhankelijke media.

Iedere week hebben de hoofdredacteuren van de staatsmedia een bespreking met de Informatieraad, bestaande uit ambtenaren van het Ministerie van Sociale Communicatie, om de politieke richtlijnen door te nemen. De hoofdredacteuren van Radio Nacional de Angola, Television Popular de Angola, het persbureau ANGOP en het dagblad Jornal de Angola worden door de regering benoemd. Op hun beurt moeten zij alle benoemingen op leidinggevende posities ter goedkeuring voorleggen aan het kabinet. De oplage van Jornal de Angola daalde van 70.000 kort na de onafhankelijkheid tot 4.000 in 1996. Volgens hoofdredacteur Dioniso van Jornal de Angola liggen drie zaken zeer gevoelig: UNITA, het leger en de oorlog. Toch heeft de krant volgens Dioniso een bepaalde marge van vrijheid: "We bekritisieren de regering en vervolgens wachten we af. Als er geen reactie komt, slaan we nog een keer toe". Het andere dagblad, Diário da República, is een kleinere overheidskrant. Het UNITA-blad Terra Angolana wordt in Portugal uitgegeven en het redactiebeleid is strikt pro-UNITA.

Tenslotte heeft Angola een bescheiden aantal semi-onafhankelijke media. Het weekblad Correio da Semana, kort voor de verkiezingen van 1992 opgericht, heeft zich een reputatie van onpartijdigheid verworven, hoewel het bestuur een aantal seniore MPLA-leden telt. In 1993-1994 vertrok een deel van de redactie, na een mislukte poging om een geheel onafhankelijke koers in te slaan, naar het economisch tijdschrift Comercio Externo. Buitenlandse handel ligt minder gevoelig dan binnenlandse politiek en Comercio vermijdt confrontaties met de regering. In januari 1994 lanceerden de redacteuren van Comercio Externo een wekelijks nieuwsblad, Comercio Actualidade, dat zich voorzichtig waagt aan kritiek op corruptie binnen de regering. De weekbladen in Angola worden, bij gebrek aan beter, gedrukt op oud papier of gestencild: de regering heeft een monopolie op de invoer en toewijzing van papier.

Daarnaast zijn er in 1994/95 een aantal fax-publicaties opgericht: Imparcial Fax (dat sinds de dood van De Mello niet meer verschijnt), Folha 8/Expresso en Actual Fax. Folha 8/Expresso circuleert voornamelijk onder de elite en buitenlanders en bevat veel dagelijkse roddels van Luanda. Fax-publicaties zijn niet afhankelijk van Luanda's enige drukpers, die in handen van de regering is.

Een coöperatie van elf journalisten startte begin 1997 onder de naam Media Grupo een nieuw onafhankelijk weekblad, Agora ('Nu'). Agora presenteerde zich als een forum voor debat en voor berichtgeving over alle politieke stromingen. "Wij zullen geen spreekbuis worden van welke politieke partij of stroming dan ook, kortom we zullen een echte krant zijn." Een deel van de redactie, die wordt gesteund met fondsen van het NIZA, is afkomstig van Comercia Actualidade.

Radio en Televisie

De verstreckende controle op informatie heeft tot gevolg dat Angolezen alleen vertrouwen hebben in buitenlandse radiozenders: de Portugese radio, en vooral de Portugees-talige uitzendingen van de Voice of America en de BBC World Service. Vanwege de ineenstorting van de infrastructuur is radio de belangrijkste informatiebron van de bevolking.

Het grootste bereik heeft Radio Nacional de Angola (RNA), met 49 stations en 830 medewerkers verspreid over het hele land. Directeur Agostinho Vieira Lopes stelt dat er sinds de verkiezingen van 1992 wel 'veranderingen' zijn geweest bij de staatsradio, maar voegde daar tegenover een MISA-delegatie met gepaste trots aan toe: 'Wij zijn een station van de staat, en van de partij die de verkiezingen heeft gewonnen.' Als oppositiepartijen iets belangrijks te melden hebben, zal RNA dat uitzenden, maar volgens de directeur heeft de oppositie nu eenmaal zelden iets van belang te vertellen. Berichtgeving uit UNITA gebied is voor RNA uiteraard vrijwel onmogelijk. RNA is voor 90% van zijn inkomsten afhankelijk van overheidssubsidies; de overige tien procent zijn advertentie-inkomsten.

Voice of the Resistance of the Black Cockerel, het radiostation van de UNITA, is volstrekt partijgebonden en verspreidt regelmatig extreme propaganda, gericht tegen de regering en andere tegenstanders.

De staatstelevisie, Televisao Popular de Angola (TPA), zendt acht uur per dag uit en heeft 900 mensen in dienst. TPA heeft vier regionale stations, hoewel directeur Carlos Cunha zegt dat de stations in Huambo, Benguela en Lubango vernietigd zijn. De zenders bestaan echter nog steeds, maar zijn door de regering beperkt in hun verworven vrijheid. Doordat de regionale zenders letterlijk op afstand van TPA's hoofdkwartier hun programma's maakten, konden ze relatief vrij van controle te werk gaan. Hun programma's werden al snel kritisch en goed van kwaliteit. Zo goed dat de TPA in Luanda de programma's ging overnemen. Dat was het moment waarop de regering zich genoodzaakt zag in te grijpen. Vanaf die tijd is de controle op de regionale zenders versterkt.

Er zijn vier semi-onafhankelijke radiostations, opgericht voor de verkiezingen van 1992 met financiële hulp van de MPLA onder de voorwaarde dat ze de campagne van de MPLA zouden steunen. Bovendien wilde de MPLA zich verzekeren van een eigen radiostation, ingeval de partij de verkiezingen zou verliezen. Om dezelfde reden werkte de MPLA toen mee aan de oprichting van het semi-onafhankelijke weekblad *Correio da Semana*. Hoewel de stations formeel onafhankelijk zijn, wordt kritiek op de regering zoveel mogelijk vermeden. Vooral Luanda Antenna Commercial (LAC) bestaat goeddeels bij de gratie van advertentie-inkomsten. Een populair programma van LAC is "livro de reclamacoes", waarin luisteraars kunnen bellen om hun klachten en sores te uiten. LAC zendt alleen uit in Luanda; Radio Morena zendt uit in Benguela; Radio 2000 in Lubango; en Radio Cabinda Commercial in de enclave Cabinda.

Tijdens de politieke dooi voorafgaand aan de verkiezingen van 1992 is een aantal initiatieven genomen om de radiojournalistiek te bevrijden uit de rigide partijkaders. De Nederlandse Wereldomroep, UNESCO en UNICEF zetten trainingsprogramma's op die resulteerden in betere presentatie en meer wisselwerking met de luisteraars. Na de hervatting van de oorlog moesten deze projecten worden gestaakt. De Verenigde Naties hebben plannen gemaakt voor een onafhankelijk radiostation, als tegenwicht voor de oorlogspropaganda van de strijdende partijen, maar tot dusver is hiervoor geen medewerking van de regering verkregen.

Botswana

Botswana staat bekend als Afrika's model-democratie. Sinds de onafhankelijkheid in 1966 heeft Botswana een ononderbroken systeem van meerpartijenverkiezingen en een onafhankelijke rechterlijke macht. Bijna 70% van de bevolking kan lezen en schrijven en de economische groei haalt jaarlijkse records van 8%.

Toch kent het wonder ook een keerzijde. De economische groei is spectaculair maar erg ongelijkmatig. Terwijl de mijnbouw floreert en de skyline van Gaborone groeit tot wolkenkrabber-hoogte, stijgt de werkloosheid tot 35%. Botswana heeft een enclave-economie, die in hoge mate is gebaseerd op diamantwinning. De overheid heeft gezorgd voor een goede infrastructuur, maar niet voor herverdelingsmechanismen. De kloof tussen arm en rijk is groter dan in menig ander Afrikaans land.

Bij de laatste verkiezingen, in 1994, veroverde de grootste oppositiepartij Botswana National Front 13 van de 40 parlamentszetels, een signaal van groeiend misnoegen onder de kiezers. De lakmoesproef van democratie – een vreedzame machtsoverdracht via de stembus – is in Botswana nog niet geleverd. Het leger eigent zich een steeds groter deel van de staatsbegroting toe zonder dat het parlement de gelegenheid krijgt over de details van de defensiebegroting te debatteren. Ook belangstelling van de kant van de media wordt bepaald niet op prijs gesteld.

De keerzijde van het succesverhaal is een nogal conformistische samenleving onder een regeringspartij die na 30 jaar op het regeringsfluweel zelfgenoegzaam is geworden. De deken van consensus dekt maatschappelijke tegenstellingen toe. Kritische geluiden zijn zeldzaam, maar worden gelukkig af en toe vernomen via de onafhankelijke pers.

Persvrijheid

Vrijheid van meningsuiting is gegarandeerd in de grondwet, maar wordt enigszins ingeperkt door de National Security Act (1986), de Corruption and Economic Crime Act (1994) en de bepalingen inzake smaad in het wetboek van strafrecht.

Het regeringsbeleid wisselt van welwillendheid tot vijandigheid. In 1982 bestempelde minister van voorlichting Kwelagobe de persvrijheid tot hoeksteen van de democratie, maar zijn nog steeds regerende opvolger minister Ponatshego Kedikilwe heeft duidelijk gemaakt dat persvrijheid – en zelfs de rechtsstaat – ondergeschikt is aan de nationale veiligheid. Niet de rechter, maar de regering dient volgens hem als scheidsrechter op te treden. Sindsdien hebben verscheidene andere ministers ook opgeroepen tot meer controle over de pers. Na onthullingen

over corruptie en wanbestuur werd de pers verweten dat ze buitenlandse investeerders afschrikt en onverantwoordelijk gedrag aan de dag legt. Minister van buitenlandse zaken Gaositwe Chiepe verwees in 1993 naar de onafhankelijke pers als een 'monster dat ons als natie dreigt te verslinden'.

Berichtgeving over het leger ligt buitengewoon gevoelig. Nadat het onafhankelijke weekblad Mmegi had bericht over meningsverschillen in de legertop werd het blad aangeklaagd wegens hoogverraad. Mmegi werd de afgelopen vijf jaar een keer of tien gedagvaard, hetzij door de regering, het leger of particulieren. De rechtszaken werden alle door de krant gewonnen, of teruggetrokken voordat ze in behandeling kwamen. De rechterlijke macht in Botswana heeft haar reputatie van onafhankelijkheid in ieder geval waargemaakt waar het processen tegen de media betreft.

De onafhankelijke pers heeft een aantal gevallen van corruptie aan het licht gebracht. Onthullingen in Mmegi over een woningbouwcorporatie leidden in 1990 tot het aftreden van de vice-president en de minister van landbouw. Zij hadden steekpenningen aangenomen in ruil voor het goedkoop verlenen van bouwvergunningen. Van 1991 tot 1995 raakte Mmegi verwickeld in slepende juridische procedures vanwege berichtgeving over het regeringsstandpunt bij een algemene staking in 1991. Volgens de regering berustte het artikel op vertrouwelijke stukken: de krant werd aangeklaagd op grond van de National Security Act maar uiteindelijk in 1995 vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs.

De Corruption and Economic Crime Act van 1994, die onder meer bepaalt dat niet gepubliceerd mag worden over misstanden waarnaar het onderzoek nog lopende is, werpt nieuwe barrières op voor de media. In 1996 werd een freelancer onder deze wet aangeklaagd maar uiteindelijk toch vrijgesproken. Sinds begin jaren '80 zijn acht buitenlandse journalisten gedeporteerd zonder dat de regering het nodig vond hiervoor een reden op te geven.

De belangrijkste klacht van onafhankelijke media betreft echter de buitengewone geheimzinnigheid van de regering. Ambtenaren mogen geen contact onderhouden met journalisten. Vragen moeten schriftelijk worden ingediend bij de directeur-generaal van een departement. Die komt dan na enkele weken – lang na de deadline – met een nietszeggend antwoord. De president en de ministers zijn eerder geneigd de buitenlandse pers te woord te staan dan de eigen journalisten. Dit gesloten overheidsbastion werkt speculaties in de media in de hand, waarna de regering de pers dan weer beschuldigt van onverantwoordelijke berichtgeving. Voorstellen voor een Wet Openbaarheid van Bestuur vinden tot dusver geen gehoor bij de regering.

De onafhankelijke media kampen niet alleen met wettelijke beperkingen. Distributie is kostbaar in het uitgestrekte, dunbevolkte Botswana. Er is maar één drukpers, eigendom van een politicus van de regeringspartij. Verscheidene kran-

ten worden gedrukt in Johannesburg. Botswana heeft geen journalistenopleiding: journalisten leren het vak 'on the job' of volgen opleidingen in Zuid-Afrika.

Omdat de Botswana Journalists' Association weinig actieve leden heeft, is MISA uitgegroeid tot de belangrijkste journalistenorganisatie in Botswana. MISA-Botswana houdt zich bezig met plannen voor een journalistenopleiding en ook met de ethiek van de journalistiek, een initiatief dat mogelijk kan leiden tot de formulering van een vrijwillige gedragscode voor journalisten of de instelling van een ombudsman voor de media. Daarmee hoopt de journalistenorganisatie regeringsplannen voor de invoering van een mediaraad, die controle over de onafhankelijke pers zou moeten uitoefenen, voor te zijn.

De pers

Bij de onafhankelijkheid in 1966 had Botswana slechts één dagblad, een krantje met overheidsinformatie. Dit krantje, inmiddels uitgegroeid tot een echt dagblad, de Daily News, is nog steeds 's lands enige dagblad. De oplage van rond 60.000 wordt gratis verspreid en betekent daardoor oneerlijke concurrentie voor de onafhankelijke pers. De inhoud bestaat vooral uit overheidsinformatie, ministeriële redevoeringen, staatsbezoeken, algemene berichten en internationaal nieuws. De berichtgeving komt deels van het persbureau Botswana Press Agency (BOPA), dat eveneens in handen van de staat is.

Na enkele kortstondige experimenten in de jaren '60 en '70 kwam pas in de loop van de jaren '80 een onafhankelijke pers van de grond. De Botswana Guardian, eigendom van de Brit William Jones, verschijnt vanaf 1982 als onafhankelijk weekblad en is met een oplage van 17.000 nog steeds een van de toonaangevende bladen. Mmegi wa Dikgang/The Reporter, aanvankelijk een nieuwsbrief van een ontwikkelingsproject dat moest worden gestaakt nadat de regering de ontvangst van buitenlandse donorgelden verbood, hervatte de publicatie in 1984, nu als een algemeen ontwikkelingsgericht weekblad. Na enkele jaren werd de beheersvorm veranderd: Mmegi wordt nu uitgegeven door een Trust die is opgericht door een aantal ideële en maatschappelijke organisaties, waaronder vakbonden. Met een oplage van 19.100 is Mmegi nu de grootste onafhankelijke krant van Botswana. De krant besteedt veel aandacht aan ontwikkelingsgericht nieuws, sociaal-economisch nieuws, analyse en onderzoeksjournalistiek. Van een gestencilde nieuwsbrief in het alternatieve circuit is Mmegi uitgegroeid tot de meest toonaangevende krant van Botswana. In de loop der jaren werd de redactionele formule verbreed met meer amusement en een business-bijlage die veel adverteerders trekt. Het succes heeft ook een prijs: Mmegi's koers is minder radicaal dan voorheen. Die terughoudendheid geldt niet zozeer schandalen bij de overheid, maar wel kritiek op het bedrijfsleven. De redactie wil de adverteerders

niet weggagen. Die koersverlegging stuit nu op kritiek van de vakbonden, die menen dat hun kant van het verhaal nauwelijks meer tot zijn recht komt. Mmegi is de enige krant met een bijlage in het SeTswana, de moedertaal van 90% van de bevolking.

Het derde onafhankelijke weekblad is de Botswana Gazette, tevens uitgever van de Midweek Sun, elk met een oplage van rond 13.500. Oprichter was een journalist uit Malawi, Alaudin Osman, maar later werd de krant overgenomen door het echtpaar Peter en Clara Olsen. De krant maakte onder andere naam met een serie artikelen over grondspeculatie bij de stadsontwikkeling van Gaborone. Alle bladen verschijnen in de hoofdstad Gaborone maar hebben een landelijke verspreiding. In het noordelijke Francistown verschijnt voorts het weekblad The Voice. Daarnaast lezen de Batswana veel kranten uit Zuid-Afrika en Zimbabwe.

Radio en Televisie

De omroep in Botswana is een staatsmonopolie. Radio Botswana I verzorgt sinds de onafhankelijkheid informatieve programma's met veel aandacht voor het regeringsbeleid en voor ontwikkelingsgericht nieuws. De tweede zender, Radio Botswana II, opgericht in 1992, brengt vooral muziek en amusement. BOP-radio, dat uitzendt vanuit het aangrenzende voormalige Zuidafrikaanse thuisland Bophutatswana, is veel populairder dan de saaie staatsomroep van Botswana. De regering heeft herhaaldelijk beloofd dat private zenders ook een zendmachtiging kunnen krijgen. Tot dusver hebben negen organisaties, waaronder Mmegi, een zendvergunning aangevraagd, maar het betreffende wetsontwerp is nog niet door het parlement behandeld. Het lijkt erop dat de regering haar monopolie op de omroep wil handhaven tot na de verkiezingen van 1999.

Botswana heeft geen eigen televisiezender. De ongeveer 24.000 bezitters van een televisie kijken naar Zuidafrikaanse, Zimbabweaanse of Zambiaanse stations of satelliet-televisie.

Malawi

Onder sterke binnen- en buitenlandse druk kwam in 1994 een eind aan het bewind van de conservatieve dictator Kamuzu Hastings Banda en zijn Malawi Congress Party, die het land sinds de onafhankelijkheid in 1964 in een ijzeren greep hielden. De eerste meerpartijen-verkiezingen in de geschiedenis van Malawi vertoonden een overwegend etnisch stempatroon: het United Democratic Front (UDF) won in het zuiden, de MCP in het midden en de Alliance for Democracy (AFORD) in het noorden van Malawi. Bakili Muluzi, partijleider van het UDF, werd president. Op mensenrechten-gebied heeft de nieuwe regering een betere staat van dienst dan haar voorganger, maar het justitieel apparaat functioneert gebrekkig en mishandeling van arrestanten en gevangenen is nog geen verleden tijd. Ook de media blijven niet verstoken van regeringsbemoediging.

Droogte, erosie, ongelijke landverdeling en een hoge bevolkingsgroei maken Malawi tot één van de armste landen ter wereld. 87% van de 9.6 miljoen inwoners woont op het platteland. Daarmee is Malawi in zuidelijk Afrika het land met het meest uitgesproken rurale karakter. Ruim 44% van de bevolking is analfabeet.

Persvrijheid

De nieuwe grondwet bevat waarborgen voor de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid, maar de censuur-wetten uit het Banda-tijdperk zijn nog niet geschrapt. De Printed Publications Act verlangt dat kranten een exemplaar van elk nummer overleggen aan de regeringsarchivaris. De Official Secrets Act belemmert de toegang tot overheidsinformatie en hindert de media in hun 'waakhond-rol' ten aanzien van de regering. In vergelijking met de monocultuur van de afgelopen dertig jaar is de pers in Malawi nu ongekend levendig en divers. Maar de nieuwe machthebbers vertonen ook tekenen van onverdraagzaamheid. Hoofdredacteur David Nthengwe van het weekblad The Independent werd in 1994 mishandeld en zonder proces gevangengenomen. Sindsdien zijn dergelijke excessen overigens niet meer voorgekomen.

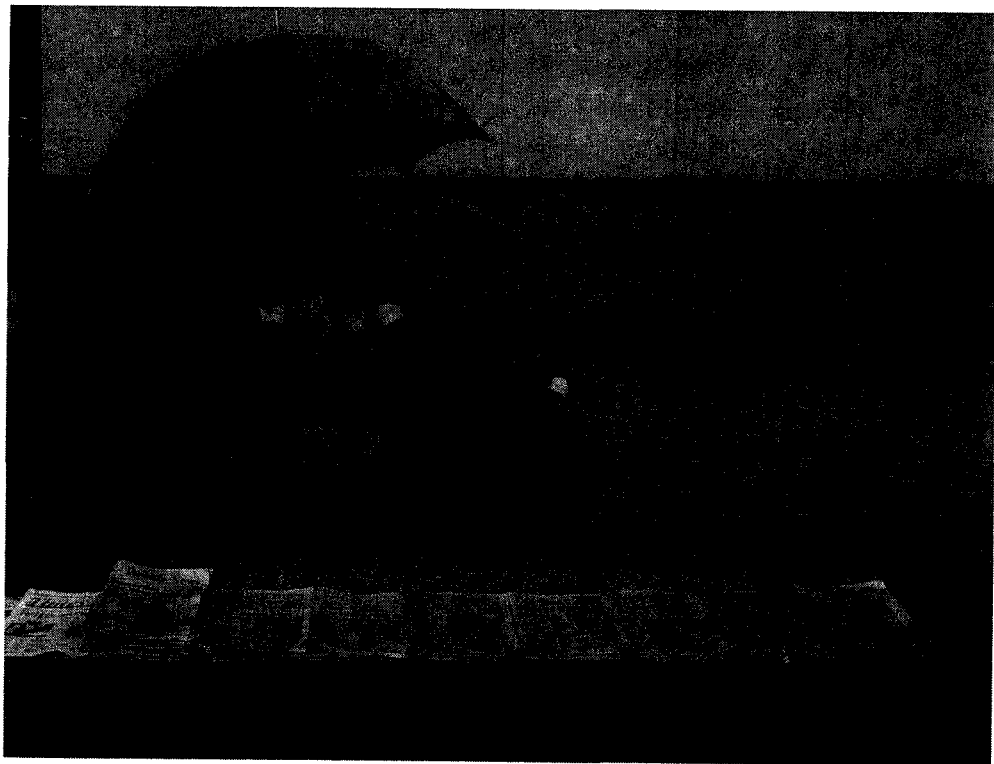
President Muluzi diende in 1996 een aanklacht wegens smaad in tegen het weekblad The Tribute wegens een artikel over de frauduleuze manier waarop Muluzi een stuk land had verworven. De rechter verbood het blad om verdere 'lastelijke artikelen' te publiceren. Muluzi's vrouw Anne klaagde The Statesman aan wegens de column 'Dear Anne', waarin wekelijks de spot werd gedreven met de president en zijn vrouw. De rechtbank wees haar eis tot stopzetting van de column toe. Journalisten ondervinden ook hinder van intimidatie van de ambtenarij.

De staatsomroep, de Malawi Broadcasting Corporation (MBC) werd de afgelopen jaren opnieuw tot spreekbuis van de regering gemaakt, net als onder Banda. Oppositiepartijen en -groeperingen worden genegeerd. MBC-verslaggevers krijgen opdracht vooral de activiteiten van de regering te volgen. Wordt de aandacht teveel op de oppositie gericht, dan kan ontslag het gevolg zijn. Dat overkwam radio-journalist Hastings Maloya in 1996, nadat hij verslag had gedaan van een bijeenkomst van de oppositiepartij, de Malawi Congress Party. De Malawi Broadcasting Act, die de minister zelfs de bevoegdheid geeft om programma's voor te schrijven of te schrappen, is scherp bekritiseerd door onafhankelijke media en organisaties voor persvrijheid.

Na de eerste euforie over de nieuwe vrijheid is het klimaat voor onafhankelijke media duidelijk verslechterd. De mediawereld is dusdanig intern verdeeld langs partij- en factie-lijnen dat er nauwelijks sprake is van een gemeenschappelijk front ter verdediging van de persvrijheid. De Journalists' Association of Malawi laat het op dit punt ook afweten.

De pers

Onder Banda kende Malawi slechts twee kranten, The Daily Times en The Malawi News. De politieke liberalisering, die vanaf 1991 inzette, leidde tot een ongeken-
de bloei van nieuwe media, die vol vuur campagne voerden tegen het verkalkte

bewind van de excentrieke president. Het offensief werd geleid door de Malawi Democrat, die door Malawianen in Zambia werd uitgegeven. Met verspreiding via de fax wist de redactie de censuur te omzeilen, totdat de regering alle fax-apparaten liet bewaken. In korte tijd steeg het aantal nieuwe bladen tot bijna dertig. Na de verkiezingen van 1994 kwam een einde aan deze boom. Deels omdat de nieuwshonger van het publiek na de eerste opwindning enigszins verzadigd raakte, deels omdat veel bladen om economische redenen niet konden overleven en deels omdat de meeste kranten zo ongeremd partijdig zijn dat ze hun eigen geloofwaardigheid ondermijnen. De pers in Malawi is haar eigen grootste vijand, meent David Nthengwe.

Hoge belastingtarieven op krantenpapier en op advertenties en een gebrek-kig distributie-netwerk belemmeren de economische overlevingskansen voor de pers. Het lezend publiek bevindt zich vooral in de vier steden Blantyre, Lilongwe, Mzuzu en Zomba. Dat op zo'n kleine markt toch nog steeds zo'n 15 kranten verschijnen, komt omdat veel kranten een politieke binding hebben. Partijen en politici schuiven de kranten geldbedragen toe om het blad in leven te houden, maar ook om verzekerd te zijn van een eigen spreekbuis.

Echt onafhankelijke bladen zijn zeldzaam. Zij zijn voor hun voortbestaan vooral aangewezen op advertenties. Maar omdat de overheid de grootste adverteerder is, beschikt ze over een krachtig middel om al te kritische kranten af te straffen. Bovendien hebben kritische kranten regelmatig te maken met rechtszaken, die door de regering worden aangespannen.

Malawi heeft nu twee dagbladen. The Daily Times, die wordt gefinancierd door ex-president Banda, heeft een oplage van rond 20.000. The Nation is eigendom van minister van financiën Aleke Banda, de rechterhand van president Muluzi. De regering beschikt sinds 1996 ook over een eigen weekblad, The Weekly News, die zich verzekerd mag weten van advertentie-inkomsten en een goede distributie. Onafhankelijke bladen zien die bevoordeling als oneerlijke concurrentie. Malawi News, een weekblad in het Engels en het Chichewa met een oplage van rond 30.000, is de spreekbuis van de Malawi Congress Party. The Mirror is eigendom van de Minister van Voorlichting en Omroepzaken. Net als Aleke Banda met The Nation, gebruikt ook deze minister zijn eigen krant regelmatig om aanvallen te lanceren op zijn collega's in het kabinet en op de oppositie. New Voice is het orgaan van de oppositiepartij AFORD.

Slechts enkele kranten hebben geen directe politieke banden. Het weekblad The Star is eigendom van een zakenman die ook een eigen drukpers bezit. The Star, opgericht in mei 1996, geldt als een objectieve krant. De enige krant uit de beginperiode van de politieke dooi die nog steeds verschijnt is The Independent. Onder het hoofdredacteurschap van Janet Karim, de enige vrouwelijke hoofdredacteur van Malawi, vaart de krant een onafhankelijke koers.

De regering probeert regelmatig de krant te dwarsbomen, eerst door de arrestatie van Nthengwe en later met wat subtielere middelen zoals een advertentie-boycot. The Independent overleeft vooral dankzij de financiële ondersteuning door de eigenaren, het echtpaar Karim. The Weekly Chronicle heeft naam gemaakt met kritische artikelen, onder meer over de UDF-politicus en zakenman James Makhumulu, die zich op slinkse wijze een stuk land van een arme boer in Zomba had toegeëigend. Makhumula heeft een aanklacht ingediend en eist bijna 1,5 miljoen dollar schadevergoeding. Het weekblad was tot 1994 eigendom van een minister, sindsdien is het blad overgenomen door de familie Jamieson. The Weekly Chronicle wordt nu tot de onafhankelijke weekbladen gerekend. Het kritische weekblad The Democrat heeft in januari 1997 de verschijning gestaakt. De regering bracht haar beproefde co-optatiepolitiek in stelling om dit al te kritische geluid in het gareel te krijgen: ze bood de directeur van de krant een ministerspost. Toen de redactie weigerde haar koers aan te passen, draaide de directeur de geldkraan dicht.

Malawi kent ook enkele maand- en kwartaalbladen, waarvan het religieuze blad The Lamp en het culturele blad Wasi, het meest gelezen worden. Wasi wordt uitgegeven door het echtpaar Chimombo.

Radio en televisie

In een land waar 85% van de bevolking op het platteland woont, is radio het belangrijkste medium. Maar met uitzondering van het kleine radiostation ABC, dat in Lilongwe religieuze programma's uitzendt, is de omroep nog steeds een staatsmonopolie. De regering houdt de Malawi Broadcasting Corporation strak onder controle en heeft tot dusver geweigerd zendvergunningen uit te geven aan commerciële zenders of community radio. President Muluzi laat enkele malen per week zijn redevoeringen uitzendingen.

Onder Banda werd het gebruik van Chichewa, de taal van Banda's eigen bevolkingsgroep, bevorderd en het gebruik van andere talen ontmoedigd. Het gebruik van Tumbuka, de meest gesproken taal in Noord-Malawi, was niet toegestaan. Dat verbod heeft Muluzi in 1994 opgeheven. De MBC zendt nu uit in het Engels en in alle belangrijke landstalen.

De zeer puriteinse Banda heeft invoering van televisie altijd tegengehouden. De ongeveer 20.000 bezitters van een televisietoestel zijn aangewezen op satelliet-televisie. De regering-Muluzi zal Malawi het televisie-tijdperk binnenvoeren. Het televisiestation is klaar en zal waarschijnlijk later dit jaar met de uitzendingen beginnen.

Mozambique

Sinds het vredesverdrag van 1992 en de verkiezingen van 1994 klimt Mozambique langzaam uit het dal van tientallen jaren oorlog. De onafhankelijke pers ontmoet weinig wettelijke beperkingen maar komt moeizaam tot ontwikkeling in een totaal verpauperde samenleving, waar een groot deel van de infrastructuur is ontworicht.

Na de onafhankelijkheidsoorlog tegen Portugal volgden de verschrikkingen van de burgeroorlog. De marxistische bevrijdingsbeweging FRELIMO, die bij de onafhankelijkheid in 1975 de macht overnam, werd ondermijnd door de rebelle van RENAMO, een verzetsbeweging opgericht door de Rhodesische Veiligheidsdienst. Met het aanstoken van een opstand in Mozambique dachten de Rhodesiërs FRELIMO te weerhouden van steun aan het verzet tegen het blanke minderheidsbewind. Na Zimbabwe's onafhankelijkheid in 1980 nam de Zuidafrikaanse veiligheidsdienst de rol van RENAMO's beschermheer over. RENAMO vond bovendien een voedingsbodem voor verzet bij delen van de boerenbevolking die niets moesten hebben van de centralistische koers van de marxistische stedelijke elite.

Na de geslaagde vredesonderhandelingen raakte Mozambique in de greep van het grote vergeten. Over de gruwelen van het verleden wordt niet gerept. Toch zullen de littekens van de oorlog nog lang zichtbaar blijven. Op de Human Development Index staat Mozambique laag genoteerd op de 167e plaats. De gemiddelde levensverwachting is laag (46,4 jaar) en het analfabetisme erg hoog (62,1%).

Persvrijheid

In de koloniale tijd was de pers in Mozambique, evenals in het moederland, onderworpen aan strikte controles, die nog werden aangescherpt nadat FRELIMO in 1962 de gewapende strijd begon.

De onafhankelijkheid in 1975 bracht evenmin persvrijheid. Nationale eenheid stond hoog op de agenda van het marxistisch-leninistische FRELIMO: media kregen een propagandistische rol toebedeeld die weinig ruimte liet voor een controlerende functie. Radio, televisie en het persbureau bleven in handen van de overheid. De kranten bleven particulier bezit, maar kwamen onder toezicht van het Ministerie van Informatie. Tijdens de burgeroorlog richtten de media zich met name op politieke en militaire berichtgeving. Nieuws over RENAMO was verboden, tenzij de berichten van regeringswege waren verspreid.

Pas tijdens de vredesonderhandelingen in de jaren '90 ontstond ruimte voor onafhankelijke media. Een goed voorbeeld is Mediafax, een per fax verspreide krant waarin beide partijen aan het woord kwamen. Ook in de aanloop naar de verkiezingen bood dit blad een belangrijk platform voor discussie. Journalisten van deze nieuwe media ijverden voor het grondwettelijk vastleggen van het recht op onafhankelijke media, maar stuitten daarbij op veel tegenwerking. Niet alleen sommige voormannen van FRELIMO stond zeer wantrouwend tegenover deze 'anarcho-liberalen', ook binnen de gelederen van de journalisten zelf waren twee kampen. De leiding van de toenmalige vakbond Organização Nacional de Jornalistas, die tot 1990 geheel onder controle van FRELIMO stond, verzette zich tegen een grondwettelijke verankering van het recht op onafhankelijke media. Maar een groot deel van de leden beschouwde dit als de voornaamste waarborg voor onafhankelijke journalistiek.

Uiteindelijk werd het recht op persvrijheid, op informatie en op de oprichting van particuliere media-organen in 1991 in de grondwet gewaarborgd. In een aparte perswet werd echter een aantal beperkingen vastgelegd: in het kader van het nationale belang en de staatsveiligheid kan het recht op geheimhouding van bronnen worden opgeheven en heeft de regering zeggenschap over het personeelsbeleid van de staatsmedia. In 1992 werd een Hoge Raad voor de Massacommunicatie opgericht, een onafhankelijk orgaan dat controleert of de zendtijd op radio en televisie evenredig is verdeeld over de politieke partijen. De raad bestaat echter niet uit vertegenwoordigers van de mediawereld, maar uit politici van FRELIMO en RENAMO. Bovendien blijft de staat in het bezit van de nationale radiozender en het enige persbureau. Ook een aantal grote kranten is in handen van FRELIMO-aanhangers.

De nieuwe grondwet is een stap in de goede richting, maar politici in alle kampen moeten nog wennen aan kritische berichtgeving. Regelmatig worden journalisten onder druk gezet via anonieme telefoontjes en 'adviezen'. Ook heeft de regering in februari 1996 een aantal radio-installaties van RENAMO in beslag genomen.

Het Nordic-SADC Journalism Centre in Maputo, een opleidingsinstituut voor de regio zuidelijk Afrika dat wordt gesteund door de Noordse landen, speelt een belangrijke rol in de professionalisering van de journalistiek.

De pers

De meeste kranten in Mozambique verschijnen in het Portugees, hoewel hooguit eenderde van de 16,5 miljoen inwoners deze taal machtig is. Behalve de Diário de Moçambique, die in Beira verschijnt, worden alle kranten uitgegeven in de hoofdstad Maputo. Het distributie-netwerk is door de jarenlange burgeroorlog totaal

ontregeld. In het noorden en het midden van het land zijn de kranten pas enkele dagen na hun verschijningsdatum verkrijgbaar. Veel kranten hebben grote financiële problemen. In een arm land als Mozambique blijft een krant voor de meerderheid van de bevolking relatief duur, terwijl ook het advertentie-aanbod beperkt is. Papiertekort en de hoge papier-prijzen betekenen eveneens een grote handicap.

Na 1992 werd een aantal regeringskranten geprivatiseerd, maar in de praktijk blijft de invloed van de regering op verschillende manieren aanwezig. Soms bemoeit de regering zich via het Ministerie van Informatie direct met het personeelsbeleid, zoals bij Notícias en de Diário de Moçambique. In andere gevallen is de staat (bijvoorbeeld via de centrale bank) 'slechts' de belangrijkste aandeelhouder en houdt zij zich niet direct bezig met de inhoud van de artikelen.

Het dagblad Notícias (oplage 40.000) staat vanaf de onafhankelijkheid onder controle van de FRELIMO-regering. Sinds kort is de nationale bank de grootste aandeelhouder. De berichtgeving volgt in de regel het beleid van FRELIMO. Vroeger was de buitenlandse berichtgeving overwegend gewijd aan de socialistische broederlanden, tegenwoordig gaat de belangstelling vooral uit naar de regio zuidelijk Afrika.

Domingo is een zondagskrant, in 1980 opgericht door een groep journalisten die een ander geluid dan Notícias wilde laten horen: de artikelen waren af en toe provocerend en met de nodige ironie geschreven. Vóórdát in 1990 de periode van liberalisering inzette, was het blad in de ogen van de regering te klein om een echt gevaar voor FRELIMO te vormen. Bovendien liet Domingo nooit fundamentele kritiek op FRELIMO horen. Ook in het nieuwe Mozambique blijft Domingo een erg populaire krant dankzij de toegankelijk geschreven artikelen, maar het blad volgt in zijn berichtgeving wel steeds meer het regeringsstandpunt.

Gebruikmakend van de politieke dooi richtte een aantal journalisten in 1991 een onafhankelijke coöperatie op, 'MediaCoop'. Deze journalisten werkten voorheen bij het staatspersbureau AIM (Agência de Informação de Moçambique). MediaCoop brengt drie nieuwsbladen op de markt: Mediafax, opgericht in 1992, is het eerste onafhankelijke dagblad van Mozambique. Vanwege de slechte distributiestructuur en het papiergebrek besloot MediaCoop het blad per fax te verspreiden naar binnen- en buitenland. Het heeft inmiddels veel abonnees onder ontwikkelingsorganisaties in Mozambique, maar vanwege de uitgebreide economische berichtgeving wordt het blad ook veel gelezen door de Mozambikaanse elite. Mediafax is gezaghebbend, maar heeft als fax-krant slechts een beperkte verspreiding. Het populaire weekblad Savana (beginoplage 20.000 in 1994) bereikt een breder publiek. Savana geeft veel ruimte aan politieke discussies en besteedt aandacht aan vrouwen, milieu en de plattelandsbevolking. Het geldt als het meest kritische blad van Mozambique. Mozambique Inview is een Engelstalig tijdschrift

dat twee keer per maand bericht over politieke en economische onderwerpen. Het blad heeft slechts 100 abonnees, waarvan een deel in het buitenland.

Naast MediaCoop zijn er nog andere nieuwsorganisaties die niet onder controle van de regering vallen. Zo is er het kleine weekblad Demos (oplage 5.000), opgericht door de media-groep 'Coopartes', dat zich richt op de beter geschoolde lezers. Vergeleken met Savana is Demos een meer analytisch blad. Het verkeert echter in grote financiële moeilijkheden vanwege de hoge bezorgkosten per post.

Imparcial Fax is een klein dagblad dat eveneens per fax gedistribueerd wordt. De berichtgeving staat sympathiek tegenover RENAMO en schuwt de controversen niet.

Radio en televisie

Rádio Moçambique is voor het grootste deel van de bevolking de belangrijkste nieuwsbron. De programma's zijn voornamelijk in het Portugees, maar Mozambikaanse talen komen ook aan bod. De berichtgeving uit de hoofdstad is redelijk objectief, maar op het platteland blijft de informatie door materiële en financiële beperkingen vrij eenzijdig. Voorlichtingsprogramma's van de regering worden via de lokale radiozenders uitgezonden.

Sinds 1995 zijn verscheidene nieuwe commerciële radiostations opgericht, maar deze zijn alleen in de hoofdstad te horen. Zo heeft RENAMO haar eigen station en zijn er verschillende religieuze radiozenders. Bovendien heeft MediaCoop plannen om een eigen radiozender op te zetten die zich met name op nieuws zal richten.

De ontwikkeling van de televisie is nog nauwelijks van de grond gekomen. De staatstelevisie Televisão de Moçambique heeft een commerciële inslag en laat weinig ruimte voor educatieve programma's. De zakenman Carlos Klint drijft een particulier televisie-station, dat vooral oude films en nieuws brengt. Producties van eigen bodem worden door de regering en de staatstelevisie nauwelijks gestimuleerd.

Namibië

Met de onafhankelijkheid in 1990 kreeg Namibië een van Afrika's meest progressieve grondwetten. De onafhankelijkheid, verkregen na constitutionele besprekingen onder de hoede van de Verenigde Naties, volgde op een langdurige bevrijdingsstrijd tegen de Zuidafrikaanse overheersing. De eerste vrije verkiezingen in 1989 brachten een ruime meerderheid voor de bevrijdingsbeweging SWAPO (South West Africa People's Organisation). SWAPO heeft zijn machtsbasis vooral onder de Ovambo, het grootste volk in Namibië. Een echt krachtige oppositie is er niet. De enige oppositiepartij van betekenis is de 'Democratic Turnhalle Alliance' (DTA), maar door haar associatie met het apartheidsverleden is de DTA voor veel mensen niet echt een alternatief.

De regering voert sinds 1990 een politiek van verzoening. De sociaal-economische ongelijkheid blijft echter enorm. Op papier heeft Namibië één van de hoogste gemiddelde inkomens in Afrika, maar het inkomen is buitengewoon ongelijk verdeeld. Voor veel zwarten blijft het lezen van een krant of aanschaf van een televisie een luxe.

Engels is de officiële taal. Daarnaast wordt er Afrikaans, Duits, Oshiwambo, Kwanyama, Ndonga, Herero, Nama en nog een aantal minderheidstalen gesproken. Hoewel het Engels de boventoon voert in de media, komen de lokale talen ook goed aan bod. Dat radio het meest gebruikte medium is in Namibië, ligt voor de hand bij een analfabetisme van 60%.

Persvrijheid

De grondwet garandeert vrijheid van meningsuiting, persvrijheid, vrijheid van politieke organisatie en gelijke behandeling ongeacht geslacht of ras. Naast door de staat gecontroleerde media bestaan er ook onafhankelijke media die de overheid kritisch volgen, waarbij hen door de regering weinig in de weg wordt gelegd. Toch is het aftasten van de grenzen van de persvrijheid nog in volle gang.

Aan de ene kant lijkt alles geoorloofd is. Er zijn bijvoorbeeld sinds 1990 veel pulp- en roddelbladen opgekomen, die niet schromen om elk schandaal in geuren en kleuren te beschrijven. De roddelpers bericht in detail en met naam en toenaam en hoeft zich zelden of nooit te verantwoorden voor de rechtbank. Omstreden was de rechtszaak tegen Hannes Smith, voormalig eigenaar en redacteur van The Windhoek Advertiser. Zijn krant plaatste in 1994 een advertentie ter nagedachtenis van Rudolf Hess, waarin Hess werd geprezen als een martelaar voor de vrede en de laatste vertegenwoordiger van een beter Duitsland. De staat

klaagde Smith aan onder de Racial Discrimination Act, die het aanmoedigen van haatgevoelens tussen bevolkingsgroepen verbiedt. De rechter achtte deze wet echter strijdig met het grondwettelijke recht op vrijheid van meningsuiting en persvrijheid en sprak uiteindelijk in 1996 de krant vrij.

Aan de andere kant probeert de regering af en toe kritiek te voorkomen. Kort na de onafhankelijkheid vaardigde de regering een rondschrijven uit waarin het ambtenaren werd verboden met de pers te spreken. Ook de praatshows en 'phone-in-programmes' van verschillende radiostations raken soms een gevoelige zenuw. In deze praatprogramma's, die vooral op het platteland heel populair zijn, uiten luisteraars vaak hun ongenoegen over het uitblijven van veranderingen. Herhaaldelijk zijn programma's gestopt als de teneur al te negatief werd, vermoedelijk door ingrijpen van de overheid.

Verder wordt de regering verdacht van het laten verdwijnen van een aantal banden bij de Namibian Broadcasting Corporation (NBC) in 1995. Op één van de banden stond het verslag van een persconferentie, waar een vrouw vertelt hoe ze op doorreis van Angola naar Zuid-Afrika op het vliegveld van Windhoek werd misbruikt door een aantal politie-agenten. De affaire kwam wel in verscheidene kranten en in het radionieuws, maar niet op het NBC-televisienieuws.

De NBC en het Ministerie van Omroep en Voorlichting streefden begin jaren '90 naar onafhankelijkheid van de omroep. Vooral de toenmalige minister Ben Amadila stelde zich daarin zeer professioneel en integer op. Maar vanaf 1995 is de staatsbemoeyenis met de NBC toegenomen. Zeven van de tien in 1995 benoemde nieuwe bestuursleden zijn actieve SWAPO-leden of overheidsfunctionarissen. Sindsdien wordt er getwijfeld aan de onafhankelijkheid van de NBC. In datzelfde jaar beschuldigde premier Hage Geingob de media in het algemeen van het voeren van een "oorlog met desinformatie tegen de regering".

Op 8 juni 1995 wandelde een ambtenaar de nieuwsredactie van de NBC binnen met de opdracht een videoband van de persconferentie van president Sam Nujoma en president Mandela die avond in het nieuwsbulletin integraal uit te zenden. De NBC negeerde de interventie en zond een bewerkte versie uit. NBC-directeur Gorelick noemde het ontoelaatbaar dat een ambtenaar zomaar het NBC gebouw binnenloopt en het personeel intimideert.

Veel opschudding veroorzaakte in 1996 het boek "The Wall of Silence" van de Duitse predikant Siegfried Groth, waarin schendingen van de mensenrechten door SWAPO worden beschreven. Het boek behandelt onder meer de mishandeling van dissidenten en van SWAPO-leden in Angola die ten onrechte van spionage voor Zuid-Afrika werden verdacht. President Nujoma verscheen op de televisie met een persoonlijke aanval op Groth. Bij eerdere kwesties, waar omstreden aspecten van SWAPO's oorlogsverleden aan de orde kwamen, werd het publieke debat in de kiem gesmoord omdat de regering vragen en opmerkingen negeerde.

De pers

Vrijwel alle kranten in Namibië verschijnen met pagina's in meerdere talen. De oplagen van de dag- en weekbladen zijn bescheiden.

The Windhoek Observer (oplage 9.600) is een a-politiek weekblad met een forse dosis roddel en bloot. The Windhoek Advertiser is een dagblad met een vergelijkbare formule. Op weekdays haalt de krant een oplage van ongeveer 1.800 en op zaterdag van zo'n 10.000 exemplaren. New Era (25.000), een weekblad uitgegeven door het Ministerie van Omroep en Voorlichting, geldt over het algemeen niet als een kritische en objectieve stem. The Namibian, een dagblad met een oplage van 9.500, is de enige politiek onafhankelijke krant, met een reputatie van kwaliteit en betrouwbaarheid. Als gevolg van die kritische houding komt de krant regelmatig in aanvaring met de SWAPO. Die Republikein (12.000), verschijnend in het Engels, Afrikaans en Duits, is de spreekbuis van de oppositiepartij DTA. Allgemeine Zeitung (5.000) is een dagblad dat zich vooral richt op Duitstalige Namibiërs. Namibia Today (5.000) is een SWAPO publicatie die twee keer per week in vier talen verschijnt. Omdat de onderling sterk verdeelde pers het niet eens kon worden over de gemeenschappelijke oprichting van een persbureau, heeft de regering die taak overgenomen. De Namibia Press Agency is de voortzetting van het informatiebureau van de bevrijdingsbeweging SWAPO.

Daarnaast verschijnt een aantal financiële kranten, vakbladen en zogenaamde 'community papers', gericht op een bepaalde doelgroep. De laatste categorie is klein. Voorbeelden zijn Bricks Community Magazine, Namibië's eerste community krant bestemd voor Katutura, de Afrikaanse township van Windhoek. Sister is een toegankelijk tijdschrift dat voor de rechten van de vrouwen opkomt. Omdat het blad verschijnt met secties in het Engels, het Afrikaans en het Oshiwambo heeft het een groot lezersbereik. De artikelen gaan bijvoorbeeld over de gevolgen van veranderingen in de huwelijkswetgeving, vrouwen en landhervorming, abortus, geweld tegen vrouwen, maar ook over de betekenis van Internet: speeltje voor de rijken of informatie voor het volk?

Links is bestemd voor kleine boeren. Namibian Worker is het orgaan van de Namibische vakcentrale.

Radio en Televisie

Direct na de onafhankelijkheid zette de nieuwe regering zich actief in voor de ontwikkeling van onafhankelijke en vrije media. Vrijheid in de ether kwam een stap dichterbij met de Namibian Communications Commissions Act, die in 1992 in werking trad. Onder deze wet is een onafhankelijke commissie opgericht die zendvergunningen toekent en frequenties toewijst aan private zenders.

Hoewel de regering geen directe politieke zeggenschap meer uitoefent over

de staatsomroep Namibian Broadcasting Corporation, zoals het geval was onder Zuidafrikaans bestuur, maakt ze wel gebruik van indirecte controlemiddelen. Dat bleek bijvoorbeeld uit het ontslag van inmiddels meer dan honderd werknemers bij de omroep. Het management-team werd afgeslankt van 26 naar 11. Met de nieuwe benoemingen komen vooral SWAPO-sympathisanten binnen. Directeur Nahum Gorelick, die na de onafhankelijkheid belangrijk bijdroeg tot de omvorming van de NBC van politieke spreekbuis tot publieke omroep, is inmiddels vervangen door de voormalig onder-Minister van Informatie, Dan Tjongarero. De benoeming van Tjongarero, een hoge SWAPO-functionaris, was voor velen het signaal dat het afgelopen is met de onafhankelijkheid van de NBC. Nieuws dat SWAPO in een ongunstig daglicht plaatst, wordt soms wat bijgeschaafd.

De NBC lijdt onder een uittocht van ervaren medewerkers, die hun heil zoeken bij de commerciële a-politieke stations en de Zuidafrikaanse zenders. Al met al gaat de kwaliteit van het NBC-management, van de apparatuur en langzaam ook van de programma's achteruit. De NBC ontvangt financiële steun uit het Westen, maar als die wegvalt, kan de concurrentie van buitenlandse commerciële stations fataal worden.

Per honderd personen telt Namibië ongeveer twee bezitters van een televisietoestel. Er zijn ruim zes keer zo veel mensen in het bezit van een radio: 13 op elke honderd inwoners.

NBC-radio bereikt met een netwerk van acht stations zo'n 95% van de bevolking. Vooral op het platteland is radio belangrijk als bron van informatie en vermaak. Zuidafrikaanse en Zuidamerikaanse radio-soaps zijn erg populair. Dat geldt eveneens voor de soaps op de televisie. In de soap-series is doorgaans ook een boodschap verpakt: blank-zwart verhoudingen, homoseksualiteit en mishandeling van vrouwen komen in de verschillende afleveringen aan de orde.

Voorbeelden van particuliere radiostations zijn Radio 99 en Radio Energy, beide commerciële en a-politieke zenders met veel muziek. Vooral in centraal en zuidelijk Namibië luisteren veel mensen naar deze radiozenders. Verder bestaat er één community radio in Namibië: Katutura Community Radio, opgericht in 1991 door een aantal lokale NGO's en kerken en bestemd voor de bewoners van Windhoek's township Katutura en de vroegere kleurlingenwijk Khomasdal. 'Katutura' betekent 'stad waar wij niet willen wonen'. De radioprogramma's, meestal gemaakt door vrijwilligers, worden in het Engels en in lokale talen uitgezonden.

Zambia

Na 27 jaar autoritair bewind onder president Kenneth Kaunda was Zambia rijp voor de democratiseringsgolf. Hoewel de eerste jaren na de onafhankelijkheid in 1964 redelijk voorspoedig verliepen, groeide in de jaren '80 de kritiek op het economisch wanbeleid en de autocratische stijl van regeren. Onder druk van de vakbeweging, de oppositiepartij Movement for Multi-Party Democracy (MMD) en buitenlandse donoren, gaf de United National Independence Party (UNIP) van Kaunda haar monopoliepositie uiteindelijk op. Bij de verkiezingen in oktober 1991 werd de UNIP met ruime meerderheid verslagen door de MMD van vakbondsleider Frederick Chiluba. Bij zeer omstreden verkiezingen eind 1996, die door een groot deel van de oppositie werden geboycot, haalde de MMD opnieuw de meerderheid.

In vergelijking met de meeste andere landen in de regio heeft het sterk verstedelijkte Zambia een hoge alfabetiseringsgraad (76,2%). Door achterblijvende woningbouw en hoge werkloosheid zijn de levensomstandigheden in de steden echter slecht. Op de Human Development Index van 1996 neemt Zambia een bescheiden 136e plaats in.

Persvrijheid

Onder Kaunda was het ronduit slecht gesteld met de vrijheid van meningsuiting en de onafhankelijke pers. De grondwet van 1972, waarmee Zambia formeel tot éénpartijstaat werd, bevatte geen bepalingen over de vrijheid van meningsuiting en de pers. Na een betrekkelijk mild begin werd het bewind van Kaunda in de jaren '80 steeds intoleranter.

Na de verkiezingsoverwinning van de MMD waren de verwachtingen aanvankelijk hoog gespannen, omdat Chiluba zich had geprofileerd als pleitbezorger van een vrije pers. Kort na zijn verkiezingsoverwinning zei hij dat de persvrijheid niet alleen gerespecteerd maar ook bevorderd moest worden en dat de nieuwe politieke meerderheid rekenschap moet afleggen aan de samenleving. Ook beloofde hij dat er snel een begin zou worden gemaakt met de privatisering van de media.

Tot nu toe heeft Chiluba zich in de praktijk van een andere kant laten zien. Hoewel de regering zelf een commissie had ingesteld om voorstellen in te dienen voor hervorming van het media-bestel, werd geen van deze voorstellen overgenomen bij de grondwetswijziging van 1996. De commissie deed aanbevelingen voor grondwettelijke hervormingen, privatisering van de media, versterking van onaf-

hankelijke media-organisaties, training, en vermindering van de regeringsinvloed op de televisie en radio. Daarnaast wees de commissie op enkele wetsartikelen die een gevaar voor de persvrijheid vormen. Zo geeft het wetboek van strafrecht de president de bevoegdheid om publicaties te verbieden en wordt laster en smaad tegenover de regering strafbaar gesteld met ten hoogste drie jaar gevangenis. Ten slotte verschaft de wet de mogelijkheid om journalisten of andere media-werkers voor een onderzoekstribunaal te dagen dat buiten de reguliere rechtspraak om gaat.

Na krachtige protesten van journalisten en buitenlandse diplomaten besloot de regering in april 1997 tot intrekking van een zeer omstreden wetsontwerp, dat de onafhankelijke pers en particuliere omroepen wilde binden aan een vergunningstelsel. Wie geen accreditatie zou aanvragen bij de in te stellen Media Raad, riskeerde drie maanden gevangenis. De uitoefening van de journalistiek zou bovendien gebonden worden aan universitaire diploma's.

Als reactie op deze plannen richtten de onafhankelijke media onder de paraplu van MISA-Zambia de Independent Media Council op. Deze raad stelt zich tot taak de journalistieke kwaliteit te waarborgen en te fungeren als een klachtencommissie voor de media.

Symptomatisch voor de gespannen verhouding tussen pers en regering zijn de voortdurende aanklachten en bedreigingen aan het adres van het onafhankelijke dagblad The Post. Sinds de oprichting in 1991 is de krant zo'n honderd keer aangeklaagd wegens smaad. Journalisten worden geregeld gearresteerd. Hoofdredacteur Fred M'membe, manager Mwape en journaliste Lucy Sichone werden in maart 1996 aangeklaagd vanwege een kritische column van Sichone over vice-president Miyande. De voorzitter van het parlement haalde een wet uit de koloniale tijd uit de mottenballen, die het parlementsleden mogelijk maakt zelf over te gaan tot vervolging wegens smaad, buiten de rechterlijke macht om. Uiteindelijk veroordeelde het hooggerechtshof deze handelwijze en verklaarde de aanklacht ongegrond.

In de aanloop naar de verkiezingen van november 1996 werd de druk op de media extra opgevoerd. Chiluba heeft ook enkele nummers van The Post verboden; zelfs een Internet-versie van The Post is van het net afgehaald. De krant heeft tot dusver pas één rechtszaak verloren. Ondanks de bijna dagelijkse bedreigingen blijft The Post zich inzetten voor onafhankelijke journalistiek.

Niet alleen de onafhankelijke media worden door de regering onder druk gezet: via het dreigen met bezuinigingen probeerde de regering in 1995 de staatsomroep en de staatskranten er toe te bewegen veel aandacht aan de binnen- en buitenlandse reizen van Chiluba te besteden.

De pers

Een groot deel van de pers (waaronder twee van de drie grote dagbladen) is in handen van de staat. Ondanks toezeggingen in het verleden blijft privatisering uit. In een verklaring in februari 1997 verklaarde de betreffende minister zonder omhaal dat de regering ook helemaal niet van plan is The Times of Zambia of The Daily Mail te privatiseren omdat ze een eigen spreekbuis nodig heeft.

Naast vakbladen en een groot aantal boulevardbladen bestaan er nu drie dagbladen, een aantal weekbladen en twee zondagskranten. The Times of Zambia (oplage 65.000) is het oudste dagblad van Zambia. Ook na de onafhankelijkheid bleef de krant nog enige tijd eigendom van de Britse multinational Lonrho, terwijl de regering toezicht uitoefende op het redactioneel beleid. Later werd het dagblad staats eigendom. Tot voor kort probeerde hoofdredacteur Arthur Simuchoba een redelijk onafhankelijke koers te varen, maar hij is in 1996 vervangen. De Zambia Daily Mail (40.000) is eveneens in handen van de staat, maar is veel minder kritisch dan The Times. Beide kranten hebben veel financieel voordeel omdat ze dankzij overheidssubsidies lage advertentietarieven kunnen bieden. Met deze twee dagbladen vormt het weekblad The Financial Mail een perscluster in handen van de regering.

The Post (22.000) is een onafhankelijke krant, die zijn bestaan begon in 1991 als de Weekly Post. De krant is pas sinds kort een dagblad. Aanvankelijk was The Post een spreekbuis van de MMD in de strijd tegen het bewind van Kaunda, maar na de machtswisseling in 1991 nam de krant ook de nieuwe regering kritisch onder de loep. In 1992 bood Chiluba hoofdredacteur Fred M'membe een ministerspost om zodoende dit kritische stemgeluid in te kapselen. M'membe heeft echter geweigerd vanuit zijn overtuiging dat juist het kritisch volgen van de regering een van de belangrijkste voorwaarden is om tot een werkelijk democratische samenleving te komen. The Post heeft vaak de primeur van schandalen binnen de regering. Ondanks de soms sensationele toonzetting heeft het blad een serieuze reputatie.

The National Mirror is een christelijk opinieweekblad, opgericht in 1972, dat kritisch en onafhankelijk staat tegenover de regering. Al tijdens de regering-Kaunda bracht het blad veel schandalen aan het licht. Vanwege zijn populariteit en zijn christelijke grondslag wordt het blad door de regering gedoogd, alhoewel het onder Kaunda verboden was om in de Mirror te adverteren.

Radio en televisie

De Zambia National Broadcasting Corporation (ZNBC) is een staatsomroep. Ondanks eerdere beloften van grotere zelfstandigheid staat de ZNBC toch nog steeds onder regeringstoezicht. In 1994 werd wel een begin gemaakt met dereguleren.

lering van de radio, maar de meeste zendmachtigingen zijn uitgegeven aan christelijke organisaties. President Chiluba staat bekend als een 'born-again Christian'. Als reactie op de mislukte deregulering hebben twee groepen, Uni-Holdings Ltd. en Hickey Studios, hun krachten gebundeld om een commercieel radiostation op te zetten, Radio Phoenix.

Hoewel de uitzendingen buiten de stedelijke gebieden niet overal te ontvangen zijn, is radio het belangrijkste nieuwsmedium voor de bevolking. De programma's van de staatsradio worden in het Engels en in zeven Afrikaanse talen uitgezonden. Het nieuws is redelijk neutraal van toon, hoewel het regeringsbeleid wel veel aandacht krijgt.

Vergeleken met radio is de reikwijdte van televisie een stuk minder. Naast buitenlandse programma's en voorlichtingscampagnes zendt de televisie nieuwsbulletins in de eigen talen uit. Over het algemeen is de toonzetting redelijk neutraal, maar bij de verkiezingen van 1996 werd veel regeringspropaganda uitgezonden terwijl de oppositiepartijen onvoldoende zendtijd kregen.

Zimbabwe

Sinds de onafhankelijkheid in 1980 is Zimbabwe formeel altijd een meerpartijen-democratie gebleven, maar in de praktijk fungeert het land als een éénpartijstaat. Toch is Zimbabwe niet volledig afgeleden naar autoritair bestuur. Dankzij een onafhankelijke rechterlijke macht en media die hun 'waakhond rol' serieus nemen, is Robert Mugabe's ZANU-PF (Zimbabwe African National Union - Patriottic Front) wel machtig, maar niet almachtig geworden. Onafhankelijke bladen, maar soms ook de staatsmedia, hebben bij herhaling corruptieschandalen en machtsmisbruik aan de kaak gesteld.

Hoewel Zimbabwe bij de onafhankelijkheid symbool stond voor een nieuwe generatie Afrikaanse staten waarin democratisering en sociale ontwikkeling samen zouden gaan, zijn de beloften voor een belangrijk deel onvervuld gebleven. De bevrijdingsbeweging werd een autoritaire regeringspartij, die zich op grote schaal bezondigt aan nepotisme en corruptie. De landhervorming – blanken bezaten de helft van de landbouwgronden – kwam niet echt op gang. Nog steeds beheersen blanken een groot deel van de economie. In reactie daarop dringen lobbygroepen van zwarte zakenlieden aan op 'verinheemsing' van het bedrijfsleven.

De onafhankelijke pers in Zimbabwe kampt niet alleen met een overheid die nauwelijks kritiek kan verdragen, maar ook met een economische overlevingsstrijd. Een langdurige periode van droogte, recessie en structurele aanpassing heeft een forse aanslag gedaan op de koopkracht van veel Zimbabweanen, wat resulteerde in dalende oplagen en teruglopende advertentie-inkomsten. In 1996 zette een kentering in: de economie groeide met 6%.

Persvrijheid

De grondwet garandeert het recht op vrijheid van meningsuiting, maar het recht op persvrijheid is niet expliciet vastgelegd. Verscheidene censuurwetten uit de koloniale tijd zijn nog steeds van kracht: de Official Secrets Act, de Censorship and Entertainment Control Act, de Printed Publications Act en een aantal smaadwetten. Het recht op informatie is niet wettelijk gewaarborgd. Journalisten mogen niet rechtstreeks informatie vragen bij ministeries, maar dienen hun vragen ter doorgeleiding voor te leggen aan het ministerie van informatie, een procedure die niet alleen tijdrovend maar ook buitengewoon onproductief is. Zowel de Zimbabwe Union of Journalists als de Zimbabweaanse afdeling van MISA voeren campagne voor intrekking van deze wetten.

Ter voorkoming van regeringsplannen om een Media Council in te voeren voor het toezicht op de pers, hebben de media en de journalistenorganisaties op eigen initiatief een Persraad ingesteld waar het publiek met klachten terecht kan. Dat campagnes voor persvrijheid geen overbodige luxe zijn, blijkt wel uit een kleine bloemlezing van 'media-rellen'.

In 1992 onthulde de Financial Gazette dat hoge functionarissen, onder wie enkele ministers, smeergelden en diensten hadden aangenomen van een bank-eigenaar. Hoofdredacteur Trevor Ncube en de betrokken verslaggever zwichtten voor de dreiging met gevangenisstraf en maakten hun bronnen bekend. In mei 1996 werd Ncube door de overheid beschuldigd van 'negatieve berichtgeving' over de staat, op grond van een artikel over een bezoek van Mugabe aan Lesotho. Bij het naderen van het vliegveld kreeg de piloot van Mugabe's toestel het verzoek even te wachten met landen omdat de verkeerstoren voorrang wilde geven aan het vliegtuig van president Nelson Mandela. Mugabe, zo ging het verhaal, ontstak in woede en eiste van de verkeerstoren het recht om voor Mandela te landen, wat hem geweigerd werd. Onder forse politieke druk achtte de directie van de krant het wijzer om Ncube te ontslaan.

Berichtgeving over het persoonlijk leven van Mugabe is helemaal taboe, zoals de uitgever en twee redacteurs van Financial Gazette in 1995 hebben ondervonden. Een artikel waarin het huwelijk van Mugabe met zijn secretaresse werd aangekondigd, leidde tot arrestatie en een aanklacht wegens smaad. Het huwelijk is inmiddels voltrokken.

Internationaal bekend werden de incidenten rond Zimbabwe's befaamde internationale boekenbeurs. Tot tweemaal toe mocht een organisatie die opkomt voor de rechten van homoseksuelen geen stand inrichten. Mugabe had homo's gekenschetst als sexueel geperverteerde lieden, die lager aangeslagen moesten worden dan honden en varkens. Het thema van de boekenbeurs '95 was: "Mensenrechten en vrijheid van meningsuiting".

De pers

De enige twee dagbladen in Zimbabwe zijn staats eigendom. Voor de onafhankelijkheid werden deze twee kranten uitgegeven door de Zuidafrikaanse Argus Group. Met behulp van een schenking uit Nigeria werd Argus uitgekocht. De aandelen werden ondergebracht bij de Zimbabwe Mass Media Trust (ZMMT). In theorie was deze constructie bedoeld om de kranten af te scherm van directe regeringsbemoediging. In de praktijk fungeert de Trust als verlengstuk van het Ministerie van Informatie. ZMMT is eigenaar van Zimpapers, dat bestaat uit The Herald, The Chronicle, Sunday Mail, Sunday News, Manica Post en Kwayedza, een krant in lokale talen. ZMMT is bovendien eigenaar van het nationale pers-

bureau ZIANA, de Community Newspaper Group (uitgever van vijf provinciale bladen), de distributie-keten Kingston's en de papierfabriek. Deze vergaande mate van horizontale en verticale integratie betekent dat ZMMT het medialandschap in hoge mate domineert. Aanvankelijk werd het bestuur van ZMMT samengesteld via coöptatie, maar sinds 1996 worden de leden rechtstreeks door de regering benoemd. In de jaren '80 hebben enkele hoofdredacteurs bij staatsmedia wel geprobeerd hun journalistieke onafhankelijkheid te bevechten, maar ze werden een voor een weggepromoveerd naar posities waar ze geen kwaad meer konden.

The Herald (oplage 130.000) verschijnt in Harare en is bij uitstek de spreekbuis van de regering. The Chronicle (70.000) verschijnt in Bulawayo en heeft dankzij de grotere afstand tot het machtscentrum iets meer speelruimte. The Chronicle maakte in 1988 geschiedenis met de onthulling van het Willowgate schandaal: ministers maakten misbruik van hun positie door goedkoop auto's aan te schaffen bij de Willowvale assemblage-fabriek en deze met grote winst door te verkopen. De eerste reactie van de regering was de hoofdredacteur te bedreigen met arrestatie, maar vervolgens zag Mugabe zich toch gedwongen een commissie van onderzoek in te stellen. Het onderzoek resulteerde in het ontslag van verscheidene ministers en hoge ambtenaren. Hoewel alle feiten werden bevestigd, verloor hoofdredacteur Geoff Nyarota niettemin zijn baan. Hij werd weggepromoveerd naar een public relations functie, waar hij binnen een jaar gefrustreerd zijn biezen pakte.

De Sunday Mail (155.000) is onder het hoofdredacteurschap van Mugabe's neef James Chikerema, die bekend staat als een stalinist van de oude garde, vervallen tot onbeduidendheid. Zijn beide voorgangers werden ontslagen. In 1985 moest hoofdredacteur Willie Musururwa het veld ruimen na een artikel over een financieel schandaal bij Air Zimbabwe. In 1987 greep Mugabe persoonlijk in om het ontslag te bewerkstelligen van hoofdredacteur Henry Muradzikwa, wegens publicatie van een verhaal over de deportatie van Zimbabweaanse studenten, die door Cuba werden uitgewezen omdat ze aan AIDS zouden lijden.

De Sunday News (60.000) verschijnt in Bulawayo. Manica Post (20.000) is gevestigd in de vierde grootste stad van Zimbabwe, Mutare. Het lezerspubliek van deze dag- en weekbladen woont voor 90% in stedelijk gebied. Het platteland wordt bediend door Kwayedza, dat in een oplage van 85.000 verschijnt in de lokale talen, en door de vijf kranten van de Community Newspaper Group (CNG). De CNG begon in 1987 met acht titels, maar zag zich in 1994 gedwongen tot een rationaliseringsproces waarin enkele kranten werden samengevoegd. Deze kranten vermijden confrontaties met de regering, maar brengen soms wel lokale misstanden aan het licht. Het samenwerkingsverband binnen de CNG drukt de produktiekosten en maakt een gemeenschappelijke advertentiewerving mogelijk.

De oplagen lopen uiteen van 6.500 voor de rurale kranten tot 12.000 voor de Gweru Times.

Daarnaast heeft Zimbabwe verscheidene onafhankelijke week- en maandbladen. Hoewel de Financial Gazette (28.000) zich vooral richt op economisch nieuws, is deze krant niettemin uitgegroeid tot een gezaghebbend weekblad dat ook naam heeft gemaakt met kritische politieke berichtgeving en de onthulling van een serie schandalen. De uitgever, Modus Publications, is echter diep in de rode cijfers beland door een kortstondig avontuur met een dagblad. De Daily Gazette was in 1993-94 's lands enige onafhankelijke dagblad. De oplage steeg in korte tijd naar 50.000. De concurrentie deed zelfs de ingeslapen redactie burelen van de Herald en de Chronicle ontwaken: ook de staatsmedia zagen zich af en toe gedwongen aandacht te besteden aan controversiële kwesties. De Daily Gazette was in journalistiek opzicht een succes. Het blad maakte naam met onthullingen over een landschandaal, waarin ministers zich boerderijen toe-eigenden die bestemd waren voor herverdeling onder kleine zwarte boeren. Een combinatie van economische crisis, onbekwaam management en politieke druk zorgde er echter voor dat de Daily Gazette slechts een kort leven was beschoren. In december 1994 ging het blad failliet. De erfenis is een zware schuldenlast, die nu het voortbestaan van de Financial Gazette bedreigt.

Een interessante nieuwkomer is The Zimbabwe Independent, opgericht in mei 1996 door de voormalige eigenaren van Modus Publications. Trevor Ncube, voormalig redacteur van de Financial Gazette, is de hoofdredacteur. De directie is in handen van twee blanke Zimbabweanen, Clive Wilson en Clive Murphy, die in 1990 de Financial Gazette verkochten aan een consortium van zwarte ondernemers. De opbrengst daarvan is nu geïnvesteerd in The Independent. Hoewel The Independent zich profileert als "the nation's leading business weekly", bieden de kolommen ook ruimte aan politiek, mensenrechten, cultuur en aan cartoons waarin de regering met ongekende scherpte op de korrel wordt genomen. Binnen een jaar was de oplage gestegen tot 22.000. Sinds april 1997 geeft The Independent ook een zondagskrant uit met een meer populaire formule, de Zimbabwe Standard. The Independent richt zich vooral op de bovenlaag van de lezersmarkt. Het is daardoor een aantrekkelijk advertentiemedium, dat ondanks zijn onafhankelijke redactionele koers toch ruim wordt bedeed met advertenties van de overheid en van semi-staatsbedrijven. Zijn lezerspubliek ligt goeddeels buiten de traditionele achterban van ZANU-PF. Dat is wellicht de reden waarom de regering dit kritisch geluid tot dusver ongemoeid heeft gelaten.

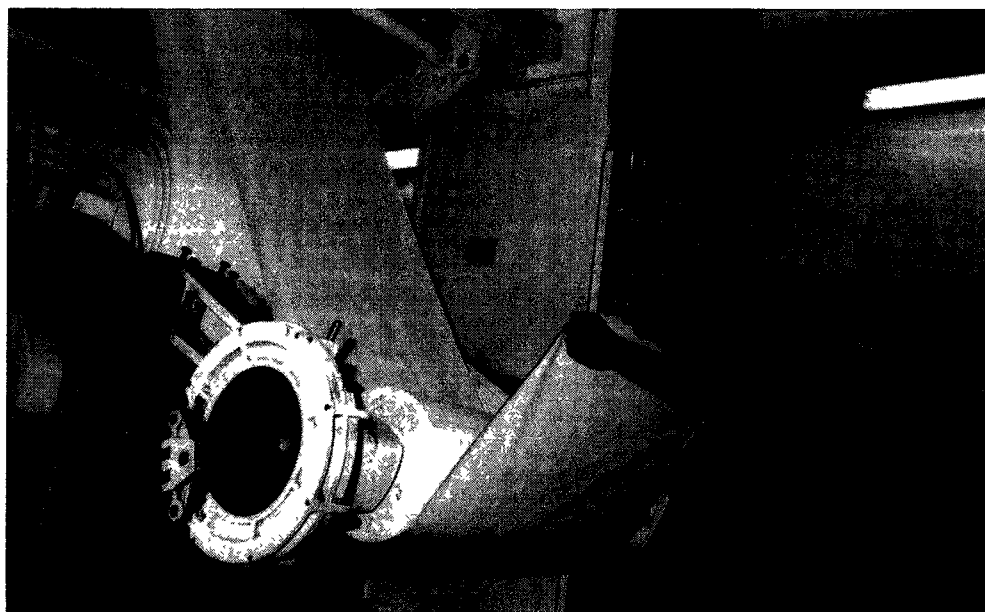
Daarnaast heeft Zimbabwe verscheidene onafhankelijke maandbladen. Parade (95.000) is eigendom van de grootste onafhankelijke uitgever van Zimbabwe, Thompson Publications. De redactionele formule van Parade, van oorsprong een consumentenblad, combineert informatie, politiek en amusement.

als de High Density Areas. Hier zit duidelijk een gat in de markt, maar de HDM is er nog niet echt in geslaagd een plaats voor zichzelf te veroveren. Het blad verschijnt onregelmatig en is sterk afhankelijk van buitenlandse donoren, met name de Stichting Communicatie Ontwikkelingssamenwerking (SCO) in Nederland, die ook aanzienlijke bedragen heeft gestoken in Horizon en de Community Newspaper Group.

Radio en Televisie

De vier radiostations en twee televisiestations zijn alle in handen van de staatsomroep, de Zimbabwe Broadcasting Corporation (ZBC). In 1996 is het staatsmonopolie op de radio aangevochten in een rechtszaak: de staat verloor! De regering heeft in februari '97 aangekondigd dat de wetgeving veranderd zal worden waardoor naast de staatsomroep ook onafhankelijke omroepen zullen worden toegestaan. De verwachting is echter dat de regering mogelijk wel vergunningen zal uitgeven voor commerciële muziekzenders maar toestemming zal weigeren voor nieuws en actualiteitenprogramma's.

De radio is voor grote groepen van de bevolking het belangrijkste medium. Momenteel zijn er vier radiozenders: Radio 1 is Engelstalig en richt zich op een stedelijke doelgroep; Radio 2 richt zich op de rurale gebieden; Radio 3 is een popmuziek-station en Radio 4 is een educatieve zender van goede kwaliteit. Radio 2 heeft met 2,5 miljoen luisteraars het grootste bereik, namelijk 70% van het grondgebied van Zimbabwe. Ongeveer 90% van de programmering is specifiek gericht op de rurale gebieden en wordt uitgezonden in de twee grootste lokale talen, Shona en Ndebele.

Zuid-Afrika

Het medialandschap in Zuid-Afrika weerspiegelt het ongelijkmatige veranderingsproces in het land. Sinds de verkiezingen van 1994 is de politieke macht grotendeels in zwarte handen, maar de blanke controle over de economie is niet wezenlijk aangetast. Een kleine zwarte elite maakt een komeetachtige carrière en afdert de omslagen van de glossy magazines, maar een groot deel van de bevolking heeft geen deel aan de vooruitgang en heeft niet of nauwelijks toegang tot de media.

Ongeveer een kwart van de bevolking is analfabeet. Bovendien leven zo'n tien miljoen mensen op of onder de armoedegrens. Grote delen van het platteland, waar bijna de helft van de bevolking woont, hebben een gebrekkige communicatie-infrastructuur. Hier wonen de meeste armen, maar ook in de townships rond de grote steden leven veel mensen op of onder het bestaansminimum.

Ook taal kan een instrument van uitsluiting zijn. Engels en Afrikaans zijn trouwens de meest gangbare talen in de media. Onder de nieuwe grondwet heeft Zuid-Afrika elf officiële talen. Radio en televisie zenden nu ook uit in Noord-Sotho en Zuid-Sotho, Zulu, Xhosa, Tswana, Tsonga, Swazi, Ndebele en Venda, al veroorzaakt deze toren van Babel wel de nodige moeilijkheden met de programmering.

Vrijheid

Onder het bewind van de Nationale Partij, die in 1948 aan de macht kwam, kreeg Zuid-Afrika een immer groeiend aantal wetten die de vrijheid van meningsuiting afbanden legden en de oppositie muilkorfd. Meer dan honderd wetten bevatte beperkingen voor de media, uiteenlopend van de berichtgeving over het veiligheidszaken tot de energievoorziening. Toch is de pers nooit volledig afgesloten: veel journalisten werden inventief in het omzeilen van de censuur. Berichtgeving over militaire aangelegenheden en verboden organisaties zoals het African National Congress, het Pan Africanist Congress en de Communistische Partij haalde echter zelden de krant, al hebben de redacties in de tweede helft van de jaren '80 dit verbod geregeld naast zich neergelegd.

De Engelstalige pers reflecteerde de liberale opvattingen van de Engelstalige bladen en was net als de zwarte pers het kanaal voor oppositionele opvattingen over apartheid. Sommige blanke journalisten – Allister Sparks en Donald Woods – bekende voorbeelden – speelden een pioniersrol in de berichtgeving over de problemen van apartheid en de ontwikkelingen in de zwarte politiek. Hun positie in

het liberale establishment zorgde ervoor dat zij minder risico liepen dan zwarte journalisten.

Nu heeft Zuid-Afrika een van de meest vooruitstrevende grondwetten ter wereld. De nieuwe grondwet van 1996 bevat een Bill of Rights met waarborgen voor de vrijheid van meningsuiting, vrijheid voor de media en vrije toegang tot informatie. Alleen in situaties van oorlog en serieuze binnenlandse onlusten mogen deze rechten worden opgeschort. De regering heeft nog een 'Open Democracy Act' (Wet Openbaarheid van Bestuur) op stapel staan waardoor de transparantie van het bestuur en de toegang tot overheidsinformatie verbeterd zal worden. Maar de oude censuurwetgeving is nog niet geschrapt, ondanks herhaald aandringen van journalisten- en mensenrechtenorganisaties. Ook al worden deze bepalingen niet langer toegepast, de persvrijheid zou veiliger zijn als deze wetten worden ingetrokken. De regering-Mandela heeft dat in principe ook toegezegd.

Zuid-Afrika lijkt op een permanent discussieforum over de inrichting van een nieuwe samenleving: zo is er ook een discussie gaande over de vrijheid en de verantwoordelijkheid van de media. Hoeveel ruimte is er voor een vrije pers onder een regering die verzoening, nationale eenheid en economische ontwikkeling hoog in het vaandel heeft? Censuur op politieke gronden komt niet meer voor, maar publikaties kunnen wel worden verboden om religieuze of morele redenen.

Met name zwarte journalisten staan onder druk omdat het ANC en de regering juist van hen steun verwachten. Afstandelijkheid van blanke journalisten past binnen het verwachtingspatroon, maar van zwarte journalisten wordt loyaliteit verwacht. In oktober 1996 uitte president Mandela serieuze kritiek op de media in het algemeen en op zwarte journalisten in het bijzonder. Hij verweet zwarte journalisten dat ze zich voor het karretje lieten spannen van door de blanken gecontroleerde media: "Ze laten zich dwingen om negatief te berichten over de bereikte successen van de huidige regering." Hij reageerde hiermee op kritiek die in de zwarte media was geuit op Mandela's verzoeningspolitiek. Zo schreef de journalist Jon Qwelane een kritisch artikel over het bezoekje van Mandela aan de weduwe van Verwoerd, één van de grondleggers van het apartheidregime. Qwelane vroeg zich af waarom Mandela de weduwen van Soweto nog niet bezocht had. In november viel Mandela opnieuw uit tegen zwarte journalisten: "Tegenwoordig is er het type ervaren journalist dat spijt heeft dat we de blanke suprematie vernietigd hebben en dat zijn venijn richt op die ene organisatie die radicale verandering in dit land heeft gebracht. Deze journalisten hebben geen voorstelling van de problemen waar dit land voor staat."

Het Freedom of Expression Institute, verschillende politieke partijen en het Forum voor Zwarte Journalisten veroordeelden Mandela's uitspraken als een belediging van zwarte journalisten. Het Forum verwacht dat zwarte journalisten

nu terughoudender zullen worden in het uiten van hun mening. Mandela is immers niet de enige binnen het ANC die deze kritiek heeft geuit. Een aantal belangrijke ANC-leden, onder wie Vice-President Thabo Mbeki, had al eerder kritiek op de pers, die onvoldoende aandacht zou besteden aan de successen van de regering. Zulke herhaaldelijke kritiek kan een klimaat van zelfcensuur creëren. Journalisten vragen zich af hoever ze kunnen gaan in het bekritisieren van het ANC. Zelfcensuur is en blijft één van de grote bedreigingen voor de persvrijheid. Het stemt gerust dat de zwarte journalisten geen blad voor hun mond namen. Mandela nodigde hen op de thee om hun weerwoord te horen, waarna de zaak werd bijgelegd. Maar kennelijk hebben ze de president niet overtuigd. Tijdens een bezoek aan Zimbabwe in mei 1997 herhaalde Mandela zijn kritiek op het conservatieve blanke establishment dat controle uitoefent over de pers en daarbij gebruik maakt van zwarte journalisten, opdat ze niet beschuldigd zullen worden van racisme.

Ondanks deze incidenten heeft Zuid-Afrika zich sinds 1994 ontwikkeld tot de meest open samenleving van zuidelijk Afrika. Verscheidene organisaties houden een waakzaam oog op de nieuw verworven vrijheden. Het Freedom of Expression Institute (FXI), opgericht in 1994, stelt zich tot doel het bevorderen van de vrijheid van meningsuiting, de pluriformiteit en de vrije uitwisseling van informatie. Ook de South African Union of Journalists en de Media Workers Association of South Africa werpen zich op als belangenbehartigers van zowel de persvrijheid als van de materiële belangen van hun leden.

De grootste gevaren voor de media in Zuid-Afrika schuilen niet in de wetgeving, maar in de gebrekkige professionaliteit en het grote verloop in de redactielokalen. De apartheid heeft veel getalenteerde journalisten het land uitgedreven. Zwarte journalisten hebben vaak een gebrekkige opleiding en zijn slecht voorbereid op leidinggevende posities. Vanaf 1994 is er sprake van een uittocht van senioren zwarte journalisten uit de krantensector naar banen bij de overheid, de omroep of het bedrijfsleven. De dagbladjournalistiek wordt slecht betaald en heeft weinig status. Het resultaat is dat redactielokalen nu worden bevolkt door onervaren, jonge journalisten die worden belast met zware verantwoordelijkheden. Er zijn maar weinig verslaggevers met meer dan drie of vier jaar ervaring.

De pers

De pers in Zuid-Afrika draagt de sporen van een lange periode van apartheid. De grote dagbladconcerns zijn in handen van Engelstalige of Afrikaner concerns, en beide geven kranten voor zwarte lezers uit. Dag- en weekbladen practiseerden een vorm van lezers-apartheid, met verschillende edities voor de blanke binnenstad en de zwarte townships. Sommige 'blanke' kranten hebben meer zwarte dan blan-

ke lezers, maar 'zwarte' kranten hebben vrijwel uitsluitend zwarte lezers. In het nieuwe Zuid-Afrika van Mandela moeten zowel de Engelstalige en de Afrikaanstalige pers als de zwarte kranten opnieuw hun positie bepalen.

De Engelstalige en de zwarte kranten waren vanuit hun anti-apartheidsstandpunt gewend de regering kritisch te volgen. De huidige regering kan meer op hun steun rekenen, maar deze kranten zijn toch geen solidariteitspers geworden. Vanuit hun liberale traditie staan de meeste Engelstalige kranten, eigendom van 'big business', dichter bij de liberale Democratische Partij dan bij het ANC. De meeste van deze kranten hebben moeite met de ontwikkeling van een nieuwe formule en kampen met sterk teruglopende oplagen. De grootste zwarte kranten daarentegen, The Sowetan en City Press, zitten in de lift.

De ontwikkeling van de Afrikaner pers is nauw verbonden met de emancipatiebeweging van de Afrikaners na de Boerenoorlog, toen de Afrikaners via gecoördineerde machtsvorming op het vlak van economie, onderwijs, cultuur en bestuur de strijd aanbonden tegen de dominantie van de Engelstalige blanken. De Afrikaanse taal en eigen media hebben in dit proces een belangrijke rol gespeeld. Via de Nationale Partij en de Broederbond, een geheim genootschap van invloedrijke Afrikaners, verwierven Afrikaners tal van sleutelposities, zowel vóór als na 1948, het jaar waarin de Nationale Partij aan de macht kwam. Vanaf 1948 speelden Afrikaner media een belangrijke rol in de verbreiding van de apartheidsideologie, al waren ze over het algemeen wel wat vooruitstrevender dan de partijtop.

De Afrikaner pers heeft geen last van teruglopende lezersbelangstelling. Al voor de officiële afschaffing van de apartheidswetten had de apartheidsideologie haar legitimiteit onder Afrikaner intellectuelen verloren. Over de verdwijning van apartheid wordt dan ook niet getreurd. Het oude spookbeeld van het ANC als een bende terroristen en communisten is verdwenen. Afrikaner media maken zich meer zorgen over het behoud van hun taal en cultuur in een situatie met elf officiële talen, en over de gevolgen van 'affirmative action', positieve discriminatie waarmee de achterstand van zwarten bij overheid en bedrijfsleven weggewerkt moet worden. Kennelijk slagen deze kranten er beter dan de meeste Engelstalige bladen in om relevant te blijven voor hun lezerspubliek. De Afrikaner pers staat vanouds dichter bij haar lezers dan de Engelstalige kranten. De redactionele commentaren van de Engelstalige kranten riepen op tot steun aan liberale partijen, maar hun lezers stemden in grote meerderheid op de Nationale Partij.

Afrikaner kranten zijn niet langer de automatische spreekbuis van de Nationale Partij. Daarbij moet overigens onderscheid worden gemaakt tussen de twee grootste Afrikaner kranten. Beeld, dat verschijnt in de door het ANC bestuurde provincie Gauteng, staat veel opener tegenover het nieuwe Zuid-Afrika dan Die Burger in Kaapstad, die zich meer vereenzelvigd met de conservatieve oude garde van de Nationale Partij.

Zowel de Engelstalige als de Afrikaanstalige uitgeverconcerns publiceren kranten die zich geheel op zwarte lezers richten. Onafhankelijke zwarte kranten konden niet op eigen kracht overleven in de apartheidstaat. De eerste onafhankelijke zwarte krant, Imvo Zabantsundu, opgericht in 1884 in de Oost-Kaap, maakt tegenwoordig deel uit van één van de Afrikaner uitgeverconcerns, Perskor. De oplage van Imvo, dat verschijnt in Xhosa, is gekelderd van 50.000 in 1986 tot 10.000 in 1996. Ilanga lase Natal, een weekblad in het Zulu dat sinds 1904 verscheen, werd aangekocht door de Argus groep, die het blad in 1987 doorverkocht aan Mandla Matla, gelieerd aan Buthelezi's Inkatha beweging. De oplage bleef vrij stabiel en beliep in 1996 119.000. UmAfrika, verbonden met de kerken, had in 1996 een oplage van 33.000.

De toekomst van een onafhankelijke zwarte pers is geremd door wetgeving die de economische ontplooiingskansen van zwarten sterk aan banden legde. Zwarte kranten hadden daardoor een beperkt economisch draagvlak. In 1950 waren er nog maar minder onafhankelijke 'zwarte' publikaties dan in 1910. Wel ontdekten blanke commerciële uitgeverijconcerns de zwarte lezersmarkt. De populaire dagbladen The World en The Sowetan werden uitgegeven door blanke uitgeverijconcerns.

Zuid-Afrika telt nu een twintigtal dagbladen: veertien Engelstalige kranten, twaalf Afrikaner kranten en één 'zwart' dagblad. De krantenverkoop gebeurt in Zuid-Afrika meer op straat dan via abonnementen. Dat heeft gevolgen voor de 'paginas', die met vette koppen en vrouwelijk schoon concurreren om de aandacht van de voorbijgangers.

Sinds de opheffing in 1985 van de Rand Daily Mail, een tabloid met een uitgesproken anti-apartheidskoers, heeft Zuid-Afrika nog maar twee of drie dagbladen met een landelijk verspreidingsgebied. Plannen van het ANC om met financiële steun van de Nigeriaanse krantenmagnaat Moshood Abiola een eigen dagblad te lanceren, zijn niet van de grond gekomen. Nu zoekt een consortium onder leiding van Moeletsi Mbeki (broer van de vice-president) naar mogelijkheden om met hulp van Maleisische investeerders een nieuw dagblad op de markt te brengen dat niet gebonden zal zijn aan het ANC maar zich wel in eerste instantie wil richten op de zwarte lezersmarkt.

De Zuidafrikaanse pers wordt gekenmerkt door een extreme mate van concentratie: vier grote concerns beheersen meer dan 80% van de dag- en weekbladmarkt. Ondanks het relatief grote aantal titels is de pluriformiteit op de dagbladmarkt beperkt. Bovendien is het voor nieuwkomers buitengewoon moeilijk om toegang te verschaffen tot deze markt. De vier grote mediaconcerns zijn formeel, verticaal én horizontaal geïntegreerde ondernemingen, die ook belangen hebben in uitgeverijen, distributie, boekhandel, drukkerijen, papierfabrieken en reclamebureaus. Bovendien hebben ze gezamenlijk een meerderheidsbelang in SABC-net, de commerciële betaal-tv-televisie.

Monopolievorming in de media is een bedreiging voor de democratie. Gebrek aan diversiteit werkt immers controle van informatie en ideeën in de hand. Het democratiseringsproces in Zuid-Afrika zou gebaat zijn met meer verscheidenheid in de media.

De pers wordt vanouds gedomineerd door twee Engelstalige concerns en twee Afrikaner concerns. Tussen deze concerns is weinig concurrentie: de markt is verkaveld naar taalgebied en voorts verdeeld tussen avond- en ochtendbladen en afgebakende regio's. Slechts twee kleine dagbladen, de Natal Witness (20.000) en de Daily Dispatch (39.000), verschijnen onafhankelijk van de grote concerns.

Independent Newspapers (tot voor kort bekend als de Argus groep) heeft een marktaandeel van 18% op de dag- en weekbladmarkt en geeft vooral avondbladen uit, o.a. The Star -tot voor kort Zuid-Afrika's grootste dagblad-, Pretoria News (oplage 24.000), Cape Times (50.000), Cape Argus (82.000), Natal Mercury (43.000), Daily News (75.000) en het weekblad Sunday Independent (34.000). De oplage van het vlaggeschip The Star kelderde van 201.000 in 1986 tot 169.000 tien jaar later. De Independent Group was ook eigenaar van het grootste zwarte dagblad The Sowetan (211.000), maar heeft een meerderheidsbelang overgedaan aan een nieuw opgericht zwart consortium, NAIL.

Times Media Limited (TML; marktaandeel van 21%; ochtendbladen) is de uitgever van o.a. Business Day (38.000), de Eastern Province Herald (31.000), Sunday Times (met 477.000 de grootste zondagskrant) en het magazine Financial Mail.

Nasionale Pers (marktaandeel 21%) is de uitgever van Beeld (118.000), Die Burger (97.000), Volksblad (28.000) en samen met Perskor ook van de zondagskrant Rapport (398.000). Nasionale Pers is ook eigenaar van de zwarte uitgeverij Drum Publications met het grootste weekblad voor zwarten, City Press (271.000) en het populaire magazine Drum (135.000).

Pers Korporasie (Perskor) is met een marktaandeel van 10% de kleinste speler in dit monopoliespel, maar heeft daarnaast nog grote belangen in het uitgeven van boeken. Perskor is uitgever van The Citizen, dat ondanks zijn duister verleden nu met een oplage van 138.000 een van de drie grootste dagbladen is geworden. The Citizen werd eind jaren '70 opgericht met geheime fondsen, die door de regering-Vorster voor propaganda-doeleinden in binnen- en buitenland werden gebruikt. De regering-Vorster zag de Engelstalige pers als een vijandig bastion. Met een Engelstalige tabloid wilde de regering een eigen instrument hebben om de publieke opinie onder Engelstalige blanken te beïnvloeden. Toen deze geheime operaties aan het licht kwamen, werd The Citizen overgedaan aan Perskor. De ironie wil dat het blad sindsdien veel zwarte lezers heeft gekregen, die worden aangetrokken door de paardenkoersen en de populaire formule.

Dat geeft al aan dat het onderscheid in 'blanke' en 'zwarte' kranten heel

betrekkelijk is. 'Zwarte' kranten als The Sowetan en City Press hebben inderdaad vrijwel uitsluitend zwarte lezers. Maar 'blanke' kranten als The Star, The Citizen en de Daily News in Durban hebben veel zwarte lezers. Langzamerhand valt de lezersmarkt meer uiteen langs de lijnen van sociale klasse en minder langs kleurlijnen.

De oplagecijfers zijn onderhevig aan scherpe fluctuaties. De algemene trend is dat het aantal krantenlezers afneemt. Uitzondering op die regel zijn de grootste zwarte bladen en de Afrikaner pers. Met een jaarlijkse groei van 5% heeft The Sowetan nu The Star verdrongen als grootste krant van Zuid-Afrika. De oplage steeg van 113.000 in 1986 tot 211.000 in 1996. Een ander opvallend succesverhaal is City Press, dat zijn oplage de afgelopen vijf jaar zag groeien met 112%. City Press combineert een toegankelijke populaire redactionele formule met een kwalitatief goed educatief supplement en veel promotie-activiteit en lezerscompetities.

Maar de stijgende oplagen blijven achter bij de bevolkingsgroei: procentueel neemt het aandeel van de krantenlezers op de totale bevolking af. Met name zwarte Zuidafrikanen vertrouwen in toenemende mate meer op radio en vooral televisie als hun belangrijkste bronnen van informatie. Blanken, kleurlingen en Indiërs beschouwen kranten als hun primaire informatiebron.

De grootste klappen vallen bij de Engelstalige bladen. Hoewel de meeste van deze kranten veel zwarte lezers hebben, zijn ze er nog niet echt in geslaagd een inclusieve redactionele formule te ontwikkelen. De Daily Dispatch en de Eastern Province Herald, die zich wel lieten leiden door de belangstelling en de voorkeuren van hun zwarte lezers, zagen hun oplage stijgen. Groei zit ook in bladen die zich op specifieke doelgroepen richten, zoals Business Day en de Mail & Guardian.

Terwijl de nieuwsmedia kampen met dalende oplagen laat de tijdschriftenmarkt een spectaculaire groei zien, van 180 titels in 1986 naar 500 titels in 1996. Ook hier is de trend naar minder algemene publiëksbladen en meer specifieke doelgroepen zoals vrouwen en jongeren. Naast oude bekenden als Die Huisgenoot, Rooi Roze en Cosmopolitan komen er steeds meer bladen op de markt die zich richten op een zwart lezerspubliek, zoals Bona en You. Een aantal van deze tijdschriften verschijnt niet alleen in het Engels, maar ook in enkele Afrikaanse talen. Daarnaast groeit het aantal 'special interest' bladen, die zich bijvoorbeeld richten op computerliefhebbers, 'succes in zaken' of sport.

Verschuivingen in media-eigendom

De verschuivingen in de politieke machtsverhoudingen bleven niet zonder gevolgen voor de eigendomsverhoudingen in de mediawereld. Van het ANC-in-

ballingschap en geestverwanten in Zuid-Afrika kwam geregeld scherpe kritiek op het kapitalistisch stelsel in Zuid-Afrika en de rol van de media daarin. De grote mediaconcerns zijn immers goeddeels in handen van mega-ondernemingen zoals het mijnbouwconcern Anglo-American. De implicatie was dat met name de dagbladen de rol van 'his master's voice' speelden: ze vertolkten de belangen van het grootkapitaal. Conform de grootscheepse nationalisatieplannen die in vroeger jaren toonaangevend waren binnen het ANC, werd ook gedacht aan een vorm van nationalisatie van de pers, naar het voorbeeld van Zimbabwe.

Na 1990 spande het ANC zich echter in om de vrees voor nationalisatie weg te nemen. Wel bleef de kritiek op de hoge mate van persconcentratie, die mogelijk doorbroken zou kunnen worden met anti-trustwetgeving. Daarmee zouden de grote concerns gedwongen kunnen worden een deel van hun titels van de hand te doen, liefst door verkoop aan zwarte eigenaren. Om dat te voorkomen ging Anglo-American, meerderheidsaandeelhouder in zowel de Argus Group als Times Media Limited, zelf tot actie over. Anglo verkocht zijn aandeel in de Argus Group aan de Ierse Independent Group, een uitgeversconcern onder leiding van Tony O'Reilly, een zakenman die naam maakte met het Heinz levensmiddelenconcern. Vervolgens nam het National Empowerment Consortium (NEC) van ANC-voorman Cyril Ramaphosa een dochteronderneming van Anglo-American over, Johnic. Johnic heeft een meerderheidsbelang in Times Media Limited (TML) en is uitgever van de Sunday Times, Business Day en Financial Mail. NEC, in het leven geroepen om zwarten een groter aandeel in het bedrijfsleven te geven, bestaat o.a. uit New Africa Investments Limited (NAIL) en verscheidene vakbonden. De Independent Group verkocht een meerderheidsbelang in The Sowetan aan NAIL.

Daarnaast tekende TML een overeenkomst met het Engelse Pearsons, uitgever van o.a. de Londense Financial Times. Dit houdt in dat 50% van de Financial Mail en van Business Day in handen is van Pearsons en dat NEC de andere 50% bezit.

Ook bij Afrikaner pers treden veranderingen in eigendom op. Perskor is in zee gegaan met Kagiso Trust Investments (KTI), ook een 'black empowerment' consortium, dat nu mede-eigenaar is geworden. Nasionale Pers is de enige van de vier monopolies die nog geen veranderingen overweegt op het niveau van de eigendomstructuur. Wel is City Press sinds kort voor 51% overgenomen door een zwart consortium met Oscar Dhlomo, voormalig secretaris-generaal van Inkatha, aan het hoofd.

Wat betekenen deze verschuivingen in aandelenportefeuilles voor de Zuid-Afrikaanse pers? De politieke gevolgen van deze ontwikkelingen zijn nog onduidelijk. De zakenman O'Reilly staat bekend als een vriend van Nelson Mandela. En

de nieuwe eigenaren van Times Media Limited, Ramaphosa en Nthato Motlana van het National Empowerment Consortium, zijn respectievelijk voormalig secretaris-generaal van het ANC en voormalig huisarts van Mandela. Bij The Sowetan is bovendien meer aan de hand dan een verandering in eigendomsverhoudingen. Voorheen werd de redactionele koers gedomineerd door sympathisanten van de Black Consciousness beweging en het Panafrican Congress, maar de nieuwe hoofdredactie staat dicht bij het ANC.

Ook bij Perskor en Naspers is onduidelijk wat de gevolgen zijn van de komst van de nieuwe partners. Bij The Citizen, voormalig spreekbuis van de Nationale Partij, wordt echter wel gewerkt aan een ander, minder conservatief imago, mogelijk onder invloed van Kagiso Trust Investments. KTI wil actief gebruik maken van zijn positie in de top en op het uitvoerende niveau.

Evenals KTI zijn NEC en NAIL in handen van zwarte ondernemers en organisaties. Zwarte ondernemers zijn nu in een positie om invloed uit te oefenen op de commerciële koers en indirect ook op de redactionele formule van een aantal kranten. De vraag is hoe ze hun invloed zullen aanwenden. De verwachting is dat het aantal zwarte werknemers sterk zal stijgen, met name ook in redactionele functies. Daartoe organiseren de grote dagbladconcerns nu 'hoge-snelheidstrajecten', stoomcursussen waar veelbelovende zwarten in hoog tempo worden klaargestoomd voor leidinggevende posities. Een complicatie is de snelle doorstroming van goedopgeleide zwarte werknemers: ze zijn vaak weer snel vertrokken naar beter betaalde banen in het bedrijfsleven of de glamour wereld van de televisie. Het is nog te vroeg om te zeggen of de verandering in eigendomsverhoudingen ook van invloed is op de redactionele onafhankelijkheid. Hier en daar wordt de vrees geuit dat het ANC teveel greep op de media krijgt, maar vooralsnog is dat niet gebleken.

Via 'black empowerment' en buitenlandse investeringen zijn de eigendomsverhoudingen nu breder gespreid, maar de organisatiestructuur van de mediasector is niet wezenlijk veranderd. Er zitten nu meer zwarte gezichten in raden van bestuur en directiekamers, maar de monopolistische structuur is niet aangetast. Maar ook de critici van monopolistische praktijken zijn er niet van overtuigd dat het uiteenplukken van persmonopolies een oplossing kan bieden. Er is twijfel of onafhankelijke titels wel zelfstandig kunnen bestaan, los van de grote concerns. Binnen de huidige structuur zou wel meer diversiteit bereikt kunnen worden als de afzonderlijke dag- en weekbladen binnen de concerns meer redactionele autonomie zouden krijgen.

De alternatieve pers

De politieke liberalisatie en de triomfantelijke intocht van het ANC in het politieke machtscentrum heeft niet geleid tot meer verscheidenheid op de markt van de gedrukte media. Behalve de Sunday Independent, een weekblad dat zich richt op een intellectueel lezerspubliek, zijn sinds 1994 geen nieuwe titels verschenen op de dag- en weekbladmarkt. De afgelopen jaren zijn daarentegen verscheidene onafhankelijke bladen opgeheven. Met de afschaffing van de apartheid is de alternatieve pers vrijwel weggevaagd.

De alternatieve pers had haar oorsprong in enerzijds de studentenpers en anderzijds de kerkelijke publicaties. In de marge van de grote commerciële media zorgden deze bladen voor een onafhankelijk stemgeluid. In de jaren '80 beleefde de alternatieve pers een korte bloeiperiode. Het bestaan van de alternatieve kranten was echter sterk afhankelijk van een hoge mate van politieke mobilisatie en van buitenlandse donoren. Een van de pioniers van de alternatieve pers was het maandblad Grassroots, dat vanaf 1980 werd verspreid in de townships van Kaapstad. De formule van de 'community paper' vond al spoedig navolging. Daarnaast ontstonden weekbladen die zich vooral richtten op nieuws en onderzoeksjournalistiek. Een aantal redacteurs van de Rand Daily Mail gebruikte zijn afvloeiingsregeling om een nieuw blad op te richten, de Weekly Mail. In korte tijd had dit onafhankelijk weekblad met links-liberale koers een sterke reputatie van onderzoeksjournalistiek opgebouwd: het legde de vertakkingen van de Derde Macht bloot, stelde de corrupte praktijken van de Nationale Partij aan de kaak en schuwde ook niet om misstanden binnen het ANC te belichten. Een kort experiment in 1990 met een dagblad, de Daily Mail, werd de krant bijna fataal. De toekomst van het blad lijkt nu redelijk verzekerd: in 1994 werd de Britse krant The Guardian mede-eigenaar. De Mail & Guardian is in binnen- en buitenland een gezaghebbende krant met een oplage van rond 30.000.

De New Nation, in 1986 opgericht om binnen Zuid-Afrika toch de stem van het verboden ANC te laten horen, werd tot voor kort uitgegeven door de Katholieke Bisschoppenconferentie. De redactionele leiding was in handen van Zwelakhe Sisulu, zoon van een bekend ANC-echtpaar. De militante toonzetting paste goed bij het klimaat van de jaren '80. In enkele jaren tijd steeg de oplage tot 80.000, ondanks tijdelijke sluitingen onder de strenge censuurbepalingen van de noodtoestand en de herhaaldelijke detentie van hoofdredacteur Sisulu. De New Nation had veel krediet bij de ANC-achterban en leunde sterk op nieuwsvoorziening door een breed netwerk van activisten. Maar sinds de verkiezingsoverwinning van het ANC is de oplage van de New Nation dramatisch gedaald, tot 20.000 in 1996. Nu de koers van de krant niet langer gekoppeld was aan de nationale bevrijdingsstrijd, raakte de New Nation stuurloos. Een poging om meer aansluiting te vinden bij de achterban van de vakbeweging met meer berichtgeving

over arbeidskwesties had weinig succes. Ondanks een forse subsidie-injectie met geld van de Europese Gemeenschap leed het blad enorme verliezen. De bisschoppen hebben New Nation inmiddels overgedaan aan NAIL, maar dat heeft niet mogen baten. Het blad heeft in het voorjaar 1997 de verschijning moeten staken.

De meeste andere alternatieve publicaties zagen zich ook gedwongen tot opheffing, soms na een mislukt fusieproces. Alleen al in het verkiezingsjaar 1994 hielden zeven alternatieve bladen op te bestaan: het Afrikaanstalige, oppositionele Vrije Weekblad; het kritisch-linkse maandblad Work in Progress; Africa South & East, een nieuwsmagazine dat berichtte over de regio zuidelijk Afrika; Learn and Teach, een educatief blad voor beginnende lezers; het vrouwenblad Speak; South, een populair politiek weekblad uit Kaapstad; Saamstaan, een 'community paper' in het Afrikaans, verschijnend in Oudtshoorn. Andere publikaties op het gebied van arbeidsverhoudingen, het milieu, en maatschappij-opbouw staan voor een onzekere toekomst.

Hoe is de teloorgang van de alternatieve pers te verklaren? De meeste bladen slaagden er niet in om te schakelen van de sterk gepolitiseerde activistencultuur van de jaren '80 naar een bredere formule die hun lezers kon blijven boeien in rustiger tijden. De stroom van anti-apartheidsfondsen uit het buitenland droogde op toen de donoren hun aandacht verlegden naar ontwikkelingsgerichte projecten. New Nation en Vrye Weekblad wisten nog een riant gouden handdruk te regelen met de Europese Gemeenschap. Andere bladen rekenden er ten onrechte op dat er toch wel weer fondsen gevonden zouden worden. Ze waren in hoge mate donor-afhankelijk geworden. Marketing en managing waren altijd verwaarloosde aspecten geweest. De media-activisten (journalist was 'bourgeois') hadden een boodschap te brengen. Ze verspilden geen tijd aan advertentiewerving, financiële administratie, abonnementenadministratie en management. Zolang er volop donorfondsen beschikbaar waren, werden ze daartoe ook niet gedwongen. Toen die fondsen wegvielen, slaagden ze er niet in zich te handhaven op de vrije markt. Bovendien kampten ze met een groot verloop. Veel leidende figuren uit de alternatieve media vonden vanaf 1990 hun weg naar de omroep, overheidsfuncties, voorlichting en public relations of de universiteit. Het ontbrak aan nieuwe aanwas: met het inzakken van het politiek activisme verdween ook het vrijwilligers-ethos. De alternatieve media hadden weinig te bieden in termen van inkomen en vooruitzichten, terwijl de politieke opening nu nieuwe kansen bood voor mensen die vroeger buiten spel stonden op grond van huidskleur of politieke overtuiging. Terwijl de diversiteit van de gedrukte media is verminderd na het verdwijnen van de alternatieve pers, is de verscheidenheid bij de omroep opgebloeid.

Radio en Televisie

Net als elders in de regio is radio in Zuid-Afrika het meest populaire medium, al is televisie wel bezig met een inhaalslag. Drie op de tien personen bezitten een radio; in vergelijking met de rest van zuidelijk Afrika is dat het hoogste aantal. Eén op de tien mensen heeft een televisie. Dit is altijd nog veel meer dan het aantal personen dat een krant koopt, namelijk drie op de honderd mensen. In vergelijking met de Nederlandse cijfers zijn deze aantallen uitzonderlijk laag. Hier hebben negen op de tien personen een radio, vijf op de tien personen hebben een televisie en drie op de tien personen hebben een krant.

In tegenstelling tot de pers was de omroep, op een enkele uitzondering na, geheel staatseigendom. Dit staatsmonopolie was in handen van de South African Broadcasting Corporation (SABC), die doorgaans opereerde als spreekbuis van de regering en de Nationale Partij. De uitzendingen waren verdeeld in Engels- en Afrikaanstalige programma's en via aparte kanalen werd een zwart publiek bediend in verscheidene Afrikaanse talen. Sinds de jaren '60 zendt de SABC via Channel Africa ook uit naar andere landen in Afrika. Regionale stations, zoals Radio Highveld of Radio Transkei, bedienen een plaatselijk publiek of een bepaalde taalgroep. De SABC stond slechts twee regionale commerciële radio-stations toe, en één televisiestation, BOP-TV, dat opererend vanuit het toenmalige thuisland Bophutatswana een groot commercieel succes werd.

Televisie deed pas laat haar intrede in Zuid-Afrika: de SABC zette pas in 1974 een eerste televisiekanaal op, in 1985 gevolgd door een tweede kanaal. De Nationale Partij zag televisie lange tijd als een 'duiwels medium'. Niet alleen vanwege de goddeloze films die in de huiskamers te zien zouden zijn, maar ook uit vrees voor het effect van buitenlandse televisieseries waarin blank en zwart vrijelijk met elkaar verkeren. Pas later zagen de ideologen van de Nationale Partij het nut van de televisie als propaganda-medium. In 1982-1983 begon de SABC-televisie met uitzendingen voor de zwarte bevolking. Inmiddels kijken ongeveer 11 miljoen volwassenen dagelijks televisie, wat het grootste televisiepubliek van Afrika is.

De SABC zendt nu in alle elf officiële talen uit. Ongeveer 50% van de programma's is geproduceerd in Zuid-Afrika. De rest wordt geïmporteerd, met name uit de Verenigde Staten. Met de politieke machtswisseling kwam ook een eind aan het monopolie van de veelgemaakte SABC. De 'Independent Broadcasting Authority' (IBA) werd in maart 1994 in het leven geroepen om uitvoering te geven aan het motto "free the airwaves – bevrijd de ether". Zendvergunningen worden niet langer verstrekt door de SABC maar door de IBA, die dient te waken over verscheidenheid en onafhankelijkheid. Voor deze formule is gekozen om de omroep te beschermen tegen overheidsinterventie.

Het omroepbeleid gaat uit van drie niveaus van radio. De SABC moet wor-

den omgevormd tot publieke omroep. De regionale zenders van de SABC zijn meestal overgenomen door 'black empowerment' consortia die de verschillende regio's zullen bedienen. Op het derde, plaatselijke, niveau opereren de community stations. Om monopolievorming tegen te gaan mag niemand meer dan één televisie station en twee radiostations bezitten. Wie in een bepaald gebied meer dan 20% van de krantenoplage beheerst, mag een aandeel van maximaal 15% hebben in het radiostation van dezelfde streek.

De SABC is de afgelopen jaren veel representatiever geworden voor de Zuidafrikaanse bevolking als geheel. De hervorming begon van bovenaf, met de benoeming van een nieuw bestuur dat via openbare hoorzittingen werd geselecteerd. Het veranderingsproces verloopt ongelijkmatig: aan de top van de SABC regeert het nieuwe Zuid-Afrika, op de werkvloer wordt de orde van de dag nog goeddeels bepaald door de oude garde. Toch zijn de programma's veel gevarieerder geworden, zowel in de actualiteiten- en nieuwsrubrieken als in de behandeling van onderwerpen die vroeger taboe waren. Bijna dagelijks is er wel een talkshow te zien waarin controversiële kwesties als abortus, de doodstraf, euthanasie, positieve actie of homosexualiteit aan de orde komen. De ruimte voor lokale producties is gegroeid naar bijna 50% van de totale zendtijd.

De noodzaak om de zendtijd evenwichtig te verdelen tussen elf officiële talen heeft echter geleid tot een toren van Babel waarin veel kijkers het spoor bijster raken. Dit vertaalt zich in een dramatische daling van de kijk -en luistercijfers. Bovendien is het aantal mensen dat kijkgeld betaalt het afgelopen jaar met 400.000 afgenomen. Ook de inkomsten uit advertenties lopen terug. De SABC verkeert in een financiële crisis. Uit bezuinigingsoverwegingen heeft de SABC plannen om te stoppen met het uitzenden in kleinere talen als Venda, Tsonga, Swazi en Ndebele. Ook zullen enkele duizenden banen verdwijnen.

Naast de publieke omroep bestaat ook een systeem van betaal-televisie op commerciële grondslag: M-net. Daarnaast zal een vergunning worden uitgegeven voor een nieuw commercieel televisiestation, dat mogelijk ruimte zal bieden aan regionale 'vensters' binnen een programmering die op het hele land is gericht. Voor community televisie bestaan voorlopig geen plannen.

De community omroep

De groeisector van de jaren '90 is community radio. In de afgelopen twee jaar verstrekte de IBA zendvergunningen aan zo'n honderd community radiostations. Daarvan waren er medio 1997 rond 70 in de lucht. Zo'n twaalf community stations zijn verbonden aan een universiteit of hogeschool, vijftien hebben banden met religieuze organisaties, tien stations zijn opgezet door overwegend conservatieve Afrikaner organisaties en de resterende 32 stations hebben hun basis in

– meestal stedelijke – zwarte gemeenschappen. 'Community' kan zowel duiden op een geografisch gebied (bijvoorbeeld Soweto) als op een belangengemeenschap (bijvoorbeeld liefhebbers van jazz).

Wat onderscheidt community media van andere media? Tot op zekere hoogte staan de community radiostations in de traditie van de alternatieve pers. Zij hebben geen commerciële doelstellingen en zijn niet het exclusieve domein van professionele programma-makers. Ze richten zich op de informatie-armen in de samenleving en doen dat idealiter op basis van tweerichtingverkeer. Vertegenwoordigers van de gemeenschap voeren het beheer over het radiostation en de 'community' wordt zoveel mogelijk betrokken bij de uitzendingen. Ze dienen niet alleen de informatieverschaffing in enge zin, maar ook 'empowerment' in een bredere betekenis. Met name in de townships wordt community radio gezien als het medium van, voor en door de lokale gemeenschap. Juist deze nadruk op 'toegankelijkheid' en 'participatie' onderscheidt de community media van andere media. Daardoor kunnen community media een belangrijke rol spelen in een democratiseringsproces dat ook een stem moet geven aan mensen die tot dusver aan de zijlijn stonden.

De voorwaarden voor een zendvergunning zijn flexibel. Stations moeten een beperkt deel van hun zendtijd besteden aan nieuws en de muziekprogramma's moeten deels van eigen bodem zijn. Economische levensvatbaarheid is geen criterium voor de IBA. Reclame en sponsoring is toegestaan, maar community stations mogen geen winst maken. Eventuele winsten moeten geïnvesteerd worden in het radiostation of in gemeenschapsprojecten. In hun startfase leunen de community stations sterk op buitenlandse donoren. Ze staan nu voor de uitdaging om niet het lot van de alternatieve kranten te ondergaan. Sommige stations, zoals bijvoorbeeld in de miljoenenstad Soweto, kunnen zichzelf waarschijnlijk wel bedruipen uit reclame-inkomsten. Voor een station op het platteland, zoals dat van een vrouwengroep in Moutse, in Oost-Transvaal, is dat vrijwel onmogelijk. Er zijn plannen voor een fonds voor community radio, waarin zowel de regering als donoren zouden bijdragen, maar zekerheid over overheidsfinanciering is er nog niet.

Vrouwen, media en democratie

Vrouwen zijn ondervetegenwoordigd in het krantenlezend publiek, in de krantenkolommen en de nieuwsprogramma's van radio en televisie, in de redactielokalen en in de directiekamers. Ook in dit opzicht zijn de media een spiegel van de machtsverhoudingen in de samenleving. Krantenlezers zijn relatief goed opgeleid en wonen doorgaans in de stad. In vrijwel alle landen van zuidelijk Afrika ligt het analfabetisme onder vrouwen hoger dan onder mannen. De trek naar de stad of naar de mijnen heeft tot gevolg dat de plattelandsbevolking voor een onevenredig groot deel uit vrouwen bestaat. Dus maken vrouwen ook een onevenredig groot deel uit van de informatie-armen in de samenleving. Radio is het meest toegankelijke medium voor vrouwen in zuidelijk Afrika.

Nieuws gaat overwegend over de politieke en zakelijke elite. Dus komen mannen veel meer in het nieuws dan vrouwen. Volgens een recent onderzoek in Zuid-Afrika naar de representatie van vrouwen in de media gaat 82% van het nieuws over mannen en slechts 18% over vrouwen. Oudere vrouwen (60+) zijn vrijwel geheel onzichtbaar. Vrouwen worden vaker opgevoerd in de rol van slachtoffer of zorgverlener. Mannen verschijnen veel vaker in de rol van autoriteit. De deskundige is vrijwel altijd een man. Mannen worden geassocieerd met de publieke sfeer, vrouwen worden gesitueerd in de huiselijke sfeer. Vrouwen komen vooral voor in berichtgeving over 'vrouwenzaken'; zij zijn nagenoeg onzichtbaar in het algemene nieuws. De beeldvorming van vrouwen in de media is vaak negatief: zij zijn zwak, onwetend, onverantwoordelijk, onbetrouwbaar, emotioneel en gemakkelijk te verleiden. Dus moeten ze beschermd worden, en strikt onder controle gehouden. "Children die in fire while mother out drinking", kopte een Zimbabwaanse krant op de voorpagina. Als het de vader was geweest die zijn kinderen alleen had achtergelaten om naar het café te gaan, zou dit bericht waarschijnlijk niet de krant gehaald hebben. "Prostitution alarming as UN Soldiers flood Mutare" en "Loitering Woman Lies to Police to Avoid Arrest", vallen in dezelfde categorie.

Ook in de meeste redactielokalen zijn de vrouwen in de minderheid. Niet zelden krijgen zij 'specifiek vrouwelijke' onderwerpen toebedeeld, zoals de vrouwenrubriek, mode en recepten, hygiëne en kinderverzorging. Het 'harde nieuws' – politiek en economie – blijft het domein van mannelijke journalisten. 'Vrouwelijke verslaggevers worden doorgaans naar liefdadigheids-evenementen gestuurd of mogen de rubriek over tuinieren verzorgen', stelt Priscilla Mishairabwi van de Federation of African Media Women. Een Zimbabweaans regeringsrapport constateerde in 1995 dat vrouwen vrijwel niet voorkomen op leidinggevende

posities bij de media. Volgens Patricia Made, hoofdredacteur van de Southern African Economist in Harare, hanteren de media in Zimbabwe een definitie van nieuws waardoor vrouwen vrijwel worden uitgesloten.

Toch hebben vrouwen in de afgelopen jaren wel terrein veroverd. Vrouwen zijn prominent aanwezig in het Media Institute of Southern Africa: de regel is dat nationale delegaties naar MISA-conferenties voor de helft uit vrouwen moeten bestaan. In Zuid-Afrika zijn vrouwen ruim aanwezig in de redactielokalen, ook in de sector hard nieuws. In Mozambique maken vrouwen zo'n tien procent uit van de in totaal rond 400 journalisten. Bijna de helft van de redactie van het onafhankelijke weekblad Savana bestaat uit vrouwen. De South African Broadcasting Corporation is niet langer een gesloten bastion van blanke mannen. Maar vrouwen op leidinggevende posities blijven zeldzaam. Hoofdredacteurs en 'sluiswachters' – redacteurs op posities waar wordt uitgemaakt wat 'nieuws' is – zijn doorgaans mannen.

De marginalisering van vrouwen staakt haaks op het streven naar gelijkberechtiging van mannen en vrouwen. Bevolkingsgroepen die geen of weinig toegang hebben tot informatie kunnen niet deelnemen aan democratische besluitvorming. Hun belangen blijven onzichtbaar en komen daardoor niet op de agenda. Deze achterstelling kan niet eenvoudig worden opgeheven met een cursus 'gender sensitivity training' in het redactielokaal. De media ontlenen hun normen en waarden, en dus hun selectiecriteria, aan de samenleving waarin ze functioneren. Ze reflecteren de machtsverhoudingen in de samenleving. Politiek en economie zijn belangrijke nieuwsrubrieken; politici en zakenlieden zijn in grote meerderheid mannen. Verschuivingen in die machtsverhoudingen werken door in het nieuws. Sinds de democratische verkiezingen van 1994 heeft Zuid-Afrika veel meer vrouwelijke parlementariërs en ministers dan ooit tevoren. Vrouwelijke politici komen nu ook veel prominenter in het nieuws dan in het oude bestel.

Community media

Het hier geschetste beeld is vooral van toepassing op de 'mainstream' media: de grote dag- en weekbladen, radio en televisie. De eigendomsverhoudingen doen wat dit betreft weinig ter zake: overheidsmedia hebben geen betere of slechtere staat van dienst dan particuliere media.

Hoe liggen de verhoudingen bij de 'community media'? Deze media beogen immers interactieve vormen van massacommunicatie. Lezers en luisteraars worden niet gezien als passieve ontvangers, maar als partners in een tweerichting-verkeer.

Aan interessante initiatieven is geen gebrek. De African Women Filmmakers in Zimbabwe maken films om de sociale en politieke participatie van vrouwen te

bevorderen. Vrachtwagens met een projector dienen als rijdende bioscoop in rurale gebieden. Het vrouwen tijdschrift *Speak* in Zuid-Afrika werd in 1982 opgericht om de rechten van de vrouw op de agenda van de bevrijdingsstrijd te zetten. Het blad richtte zich vooral op zwarte vrouwen op het platteland en werkende vrouwen met een paar jaar onderwijs. Uit een lezersonderzoek bleek echter dat het blad vooral werd gelezen door relatief goed opgeleide lezers, die overwegend werkzaam waren in het onderwijs en de gezondheidszorg. Een verrassende uitkomst was dat het lezersbestand meer mannen dan vrouwen bleek te tellen. Evenals de meeste andere alternatieve bladen heeft *Speak* de overgang naar de meer marktgerichte omstandigheden van de jaren '90 niet overleefd. Voor goedopgeleide zwarte vrouwen kwamen nu beter betaalde banen met meer glamour binnen bereik: *Speak* slaagde er niet in een geschikte hoofdredacteur te vinden. Adverteerders stelden geen belang in het weinig koopkrachtige lezersbestand, de distributie was moeizaam en de oplage liep snel terug.

Media die zich specifiek op de doelgroep vrouwen richten, kunnen een belangrijke rol spelen in het mobiliseren en organiseren van vrouwen. Ze zijn

minder geschikt om vrouwenbelangen op de bredere politieke agenda te krijgen. Daarvoor moeten vrouwen toegang krijgen tot de algemene media.

Nieuwe kansen boden zich aan met de opkomst van de sector community radio in Zuid-Afrika. Hier was een bij uitstek laag-drempelig medium, niet in dienst van het establishment, toegankelijk voor nieuwe actoren en nieuwe onderwerpen. De start was veelbelovend. Met name in de zwarte gemeenschappen werd het initiatief voor een eigen radiostation doorgaans genomen door gemeenschapsorganisaties waarin vrouwen invloed uitoefenen. In de aanloopfase zijn vrouwen vaak betrokken bij de planning, maar zodra het station gaat uitzenden tekent zich een nieuwe rolverdeling af. Jonge mannen maken zich meester van de microfoon, terwijl vrouwen de administratie verzorgen en de thee zetten. De cultus van de disk jockey beheerst menig community radio station. Snelle jongens werken zich in no time op tot media-ster: hun vrouwelijke bewonderaars verdrijven zich voor de studio om een glimp van hun idool op te vangen. Jonge mannen stelen letterlijk de show. Plaatjes-draaien gaat de programmering beheersen. Het interactieve karakter van community radio wordt dan gereduceerd tot verzoeknummers en 'ether flirts' tussen fans en DJ's.

Vrouwen hebben nog steeds het heft in handen bij Moutse Community Radio, een initiatief van de Rural Women's Movement in Oost-Transvaal. Met grote volharding en onder uiterst moeilijke omstandigheden werkten de vrouwen aan hun eigen radiostation, dat in september 1996 eindelijk een zendvergunning kreeg. Het begin van de uitzendingen moest toen alleen nog wachten op electriciteitsaansluiting. Nu Radio Moutse op het punt van uitzenden staat, verschijnen er opeens jonge mannen op de vergaderingen van het community station. Ook hier dreigt de 'DJ cultus' binnen te sluipen. De vrouwen van Moutse hebben daartoe zelf de weg geopend. Bij het aanvragen van hun vergunning besloten ze dat hun radio bedoeld was voor een geografische gemeenschap, d.w.z. alle bewoners van het district Moutse, en niet voor een belangengemeenschap, te weten de vrouwen van Moutse. Het staat te bezien of de vrouwen erin slagen zelf de controle over hun moeizaam bevochten radiostation te houden.

Als rurale radio is Moutse Community Radio een uitzondering. De meeste community stations staan in townships bij de grote steden. In hun programmering besteden ze doorgaans wel aandacht aan 'vrouwen-zaken'. Hele en halve taboes, zoals geweld binnen het huwelijk en andere vormen van seksueel geweld, de ongelijke arbeidsverdeling en seksuele intimidatie op de werkvloer, worden dankzij de community radio bespreekbaar. Voor vrouwen als luisteraars is community radio ongetwijfeld een belangrijke ontwikkeling. Maar als medium waar vrouwen ook de rol van beleidsmaker, 'sluiswachter' en presentator vervullen, blijft community radio nog een onvervulde belofte.

Literatuur

Zuidelijk Afrika algemeen:

- Africa South of the Sahara 1996, London, 1996
- Human Development Report 1996, United Nations Development Programme (New York 1996)
- Human Rights Report U.S. Department of State (New York 1996)

Media in Afrika en zuidelijk Afrika:

- Action Alert – uitgave van Media Institute of Southern Africa per e-mail: misa-news@wn.apc.org
- Facts and Reports – knipselkrant van KZA
- Free Press – tijdschrift van Media Institute of Southern Africa
- FXI Update – Freedom of Expression Institute
- Media law and practice in Southern Africa, Article 19
- Windhoek Declaration MISA (Windhoek 1994)
- Informatiekrant 43(1995), uitgave van Eduardo Mondlane Stichting
- Richard Carver, Truth from Below: the emergent press in Africa, London: Article 19, 1991
- K. Karikari, 'Africa: the press and democracy,' *Race & Class*, 34, 3 (1993) 55-66
- N. Kussendrager en M. Meulenberg, *African Journalism in Transition*, Cahiers Journalistiek en Communicatie no. 14, 1996.
- R. Martin, 'Building independent mass media in Africa,' *Journal of Modern African Studies*, 30,2 (1992) 331-340
- Helge Ronning, *Media and Democracy: Theories and Principles with Reference to an African Context*, Harare: SAPES, 1994
- P.N. Takirambudde, 'Media Freedom and the Transition to Democracy in Africa,' *African Journal of International and Comparative*

Law, 7, 1 (1995) 18-53

G. Walsh, *The Media in Africa and Africa in the Media: an annotated bibliography*. London 1996.

Angola:

- Angola, free press urgently needed, SAPEM (augustus 1996)
- Reconciliation, reconstruction and civil society in Angola, KZA 1996
- Media in Angola. Report of task force to Angola, MISA en Sindicato dos Jornalistas. Windhoek 1994
- 'Angola – Between war and peace: arms trade and human rights abuses since the Lusaka protocol', *Human Rights Watch Africa* 8, 1 (1996)

Botswana:

- S. Grant and B. Egner, 'The private press and democracy', in: John Holm and Patrick Molutsi, eds. *Democracy in Botswana; Proceedings of a Symposium held in Gaborone, 1-5 August 1988*. Gaborone 1989, pp. 247-265
- M. Leepile, ed., *Botswana's media and democracy*, Gaborone 1996
- J.J. Zaffiro, 'Mass media, politics and society in Botswana: the 1990s and beyond', *Africa Today*, 40, 1 (1993) pp. 7-25

Malawi:

- Afrika Süd* 2 (1996)
- Malawi Update 19 (1996)
- Malawi News Online, uitgave van Africa News Network per email: AfricaNN@inform_bbs.dk
- TV Malawi: distinguishing status from priority, SAPEM (februari 1997)

Mozambique:

- A. Gomes da Silva, *The Mozambican press. A historical overview and a political analysis*,

Nijmegen 1996
H. Hume, Ending Mozambique's war. The role of mediation and good offices, Washington 1994

Namibië:

O. Angula, 'The "other" press struggles to survive: position alternative media in Namibia & profile Katatura Community Radio', Namibia Development Briefing 2, 3 (1992) 2-3.

K. Kandjii, Broadcasting and Development. The case of Namibia in terms of the impact of traditional methods of media ownership and control (z.p. z.n.)

Mbatjiua Ngavirue, 'Learning to live with freedom in Namibia', in Louw et al. Open Media, pp. 17-19

Sister Namibia, 9,1 (1997)

Zambia:

'Zambia: Press freedom betrayed', African Topics 1 (1997) 22-25.

'Schlag gegen die Presse', Afrika Süd 2 (1996) 12-13.

'Zambia - elections and human rights in the third republic', Human Rights Watch Africa 8,4 (1996)

Zimbabwe:

G. Feltoe, 'Institutionalising press freedom and the role of a free press in the promotion of human rights', Legal Forum, vol. 6, no. 4 (1994) pp. 61-70

'Zelfcensuur als hoogste kunstvorm', Wordt Vervolgd, 6 (1995)

Press Freedom in Zimbabwe, papers presented at a seminar on Press Freedom organised by the Willie Musururwa Memorial Trust on 22 January 1993

Zuid-Afrika:

G.S. Jackson, Breaking Story: The South African Press, Boulder, Co.: Westview Press, 1993

G. S. Jackson, 'Media, Change and "The New

South Africa"': paper presented at the 37th annual meeting of the African Studies Association, Toronto, Canada, 3-6 November 1994.

R. Louw et al., Open Media: Media in a New South Africa, papers presented at the conference on 'The Shape and Role of the Media in a New South Africa', Johannesburg, 23-25 November 1990. IDASA Occasional Papers
B. Luirink, 'Zuidafrikaanse staatsomroep verandert uiterst traag: Angst voor een vrije onbevangen stem', Zuidelijk Afrika 1,1 (1997) 4-6.

Mau-Mauing the Media: New Censorship for the New South Africa. Johannesburg: South African Institute of Race Relations, 1991

C. Merrett, A culture of censorship. Secrecy and intellectual repression in South Africa, Macon, 1995

Race Relations Survey Johannesburg: South African Institute of Race Relations, 1995-1996

Rapport van de Task Group on Government Communication, internet-versie: <http://www.polity.org.za/govdocs/commissions.comtask.html>

K. Tomaselli, R. Tomaselli & J. Muller, The Press in South Africa, London 1987

Vrouwen en media:

C. Getecha en J. Chipika, Zimbabwe women's voices, Zimbabwe Women's Resource Centre and Network (Harare 1995)

G. Lister, 'Media freedom - A women's issue', MISA Free Press, dec-jan 1994-1995

L. Kompe, J. Small en B. Mkhize ed., De plattelandsvrouwenbeweging: de scherpe kant van het mes vasthouden, Transvaal Rural Action Committee (1994)

'Womenspeak: Women and the Media', themanummer van Agenda, no 31, 1996

Het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika (NiZA), opgericht in 1997, is een onafhankelijk instituut dat bijdraagt aan de informatieverstrekking en de meningsvorming over de regio zuidelijk Afrika. Het NiZA geeft het kwartaalblad 'Zuidelijk Afrika' en de reeks 'NiZA-cahiers' uit. Het instituut is voortgekomen uit een fusie tussen de Eduardo Mondlane Stichting, het Instituut voor Zuidelijk Afrika en het Komitee Zuidelijk Afrika. Het NiZA organiseert campagnes, debatten en uitwisselingsprogramma's en stimuleert daarbij de contacten tussen de regio zuidelijk Afrika en Nederland. Mensenrechten, democratisering, gender, wederopbouw, onderwijs en cultuur zijn thema's waar het NiZA zich op richt. Mede door personele uitzending en financiële bijdragen aan projecten in zuidelijk Afrika biedt het NiZA steun aan het democratiseringsproces.

Daarnaast beschikt het NiZA over een bibliotheek, informatie- en documentatiecentrum (BIDOC) met een uitgebreide collectie boeken, kranten, tijdschriften, knipsels en 'grijze' literatuur. De nalatenschappen van de voormalige solidariteitsbewegingen zijn hierin opgenomen. Het BIDOC zal in de toekomst tevens via het internet toegankelijk zijn.

The Netherlands institute for Southern Africa (NiZA), launched in 1997, is an independent NGO that disseminates information on the region of Southern Africa. It publishes 'Zuidelijk Afrika', a quarterly magazine and the series 'NiZA-cahiers'. The institute is a result of a merger between the Eduardo Mondlane Foundation, the Institute for Southern Africa and the Holland Committee on Southern Africa. The NiZA organises campaigns, debates and exchange programmes, stimulating the mutual contacts between Southern Africa and The Netherlands. The institute attaches great importance to human rights, democratisation, gender, reconstruction, education and culture.

Through technical assistance and financial support of small projects in Southern Africa, NiZA contributes to the establishment of democratic and more equal societies in Southern Africa. In addition NiZA has a library, information and resource centre (BIDOC) with a large collection of books and grey literature and subscriptions to newspapers and periodicals. It also combines the archives held by the former Dutch solidarity movements. In the future the BIDOC will be accessible through internet.

Prins Hendrikkade 33

P.O. Box 10707

1001 ES Amsterdam

The Netherlands

Tel: +31-(0)20-520 62 10

Fax: +31-(0)20-520 62 49

Email: niza@niza.nl

Giro/Account: 26655

Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika

Netherlands institute for Southern Africa